

ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ
22 листопада, четвер, 10.00–13.00

Зала засідань Ученої ради

(IV поверх Головного корпусу Харківського національного університету імені
В. Н. Каразіна)

Головують: Віль Бакіров, д. с. н., проф., академік НАН України, ректор Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна;

Володимир Кравченко, д. і. н., проф., голова Програми сучасних українських студій Канадського інституту українських студій Альбертського університету;

Михайло Станчев, д. іст. н., проф., Іноземний член Болгарської академії наук, завідувач кафедри нової та новітньої історії Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна;

Секретар: Сергій Страшнюк, к. іст. н., доц., директор Центру болгаристики та балканських досліджень імені М. Дринова

Vanya Lozanova-Stantcheva

Doctor of Historical Sciences, Professor, Deputy Director, Director of the Center of the Fracology, Institute of Balkan Studies with the Center of the Fracology of BAN, Bulgaria

The Rise of Byzantium: Beetwen Orient and the Occident

The paper deals with classification and analyses of the ancient mythological traditions about the foundation of Byzantium. The interdisciplinary analysis of the written sources suggests two possible stages in the development of the early Byzantium:

-The earlier pre-emporial Thracian settlement of the king Barbyses at the junction of the river with the Cydaros river before it flows into the Golden Horn and at the altar of the nimph Semestre;

- the later (new) city of Byzas and Phidaleia on the promontory of the Historical Peninsula in Byzantium, which overlooks both the Sea of Marmara and the Bosphorus. There the written sources already “visualized” the city’s walls “from sea to sea,” the historical acropolis and agora, as well as some religious institutions, outlining the transition from the pre-emporial to the early emporial stage of Thracian-Hellenic *apoikia*.

Марина Домановська

кандидат історичних наук, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Трикутник візантійсько-болгарсько-руського конфлікту в Західному Причорномор’ї X століття в інтерпретаціях Марина Дринова

Предметом уваги є сприйняття та оцінка відомим вченим-болгаристом Марином Стояновим Дриновим візантійсько-болгарсько-руського конфлікту X століття. Акцентовано ступінь впливу суспільно-політичних поглядів

науковця на тлумачення болгарсько-візантійської війни 966–972 рр. та боротьби князя Святослава за панування на Балканах. Пропонується висновок про більш лояльне ставлення М. С. Дринова до Візантії як супротивника Болгарії, аніж до Русі. Візантійське панування, на думку дослідника, могло б забезпечити подальший розвиток болгарського суспільства шляхом наслідування кращих досягнень візантійської цивілізації. Можливість опинитися під владою язичника Святослава відкинула б болгар назад у ще недавнє варварство, з якого їм вдалося вийти завдяки Імперії.

Biser Georgiev

Doctor of Historical Sciences, Professor, Konstantin Preslavsky University, Bulgaria

The Importance of The Black Sea Region in The Politics of the Bulgarian Government from The Unification Day to Bulgaria's involvement in The First World War

The problem concerning the strategic importance of the Black sea region is an old problem and at the same time an extremely contemporary one. It has been studied by various specialists working in different fields (military experts, historians, sociologists, political scientists, ethnologists, environmentalists, etc.). Every one of them has contributed to the development of this subject. Although there are still many aspects which haven't been thoroughly clarified. One of them is the one regarding the attitude of each bulgarian politician and government between the years 1885-1915 when it comes to the Black sea's export and the problems and perspectives bound with that option. This is the theme of the following report. The period from The Unification Day to the beginning of the First Worlds War was deliberately chosen because, not only the majority of the ports and facilities have been built during this time as well as the creation of the Bulgarian Black sea fleet, but at the same time different parties and politicians don't share the same opinions regarding specific problems resulting in the creation of different concepts.

Materials from central and provincial archive repositories have been used (Varna and Shumen for the most part), the National Assembly's stenographic logs, the bulgarian periodic press, some foreign issues and contemporaries' memoirs have been used in the creation of this scientific research. The achievements of the specialists until now has been reported.

Оксана Микитенко

доктор філологічних наук, провідний науковий співробітник, Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М. Т. Рильського НАН України

«Чорне море» як модель інтеркультурної комунікації у фокусі досліджень сучасної болгарської етнології

Доповідь присвячено спільній дослідницькій діяльності ІМФЕ ім. М.Т. Рильського НАН України та Інституту етнології і фольклористики з Етнографічним музеєм БАН у галузі регіональних культурних досліджень, зокрема в межах між академічних проєктів, а також досвіду болгарських колег у вивченні причорноморського узбережжя, зокрема в контексті збереження етно-культурної ідентичності та в умовах трансформаційних процесів у сучасній Європі. Саме завдяки діяльності Інституту етнології і фольклористики з Етнографічним музеєм БАН у с. Булгари (область Бургас) було відкрито локальний (другий після Софії) центр з питань захисту нематеріальної культурної спадщини. Етнокультурна традиція м. Поморія, відомого своїми культурно-історичними пам'ятками, а також щорічними фестивалями виноробства, була в центрі уваги інтердисциплінарного міжнародного проєкту Інституту, очолюваного чл.-кор. БАН М. Сантовою, результати якого знайшли висвітлення у багатопрофільних дослідженнях, пов'язаних із питаннями інтеркультурної комунікації, урбаністичною практикою, повсякденним життям спільноти біля моря, з притаманними їй віруваннями та символами, а також традиційними уявленнями, що їх визначає тріада: море – сонце – виноградна лоза vs рибальство – туризм – виноробство, що, в свою чергу, подає типологію культурно-ідентифікаційних чинників моделі інтеркультурної комунікації.

СЕКЦІЯ І
ПОНТ ЕВКСИНСЬКИЙ:
АНТИЧНЕ ПРИЧОРНОМОР'Я ТА СВІТ ВАРВАРІВ
22 листопада, четвер, 14. 00–18. 00
Музей археології Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна (1-й поверх Головного корпусу)

Модератори: Калін Порожанов, д. іст. н., проф.;
Оксана Ручинська, к. іст. н., доц.

Євгенія Величко

*старший науковий співробітник, Музей історичних коштовностей України,
філія Національного музею історії України*

Досвід дослідження металу срібних виробів
з сарматських поховань Північного Причорномор'я

В колекції Музею історичних коштовностей України зберігається низка виробів зі срібла кінця II ст. до н.е. – I ст.н.е. Для отримання інформації про технологію їх виготовлення, хімічний склад і можливе походження використаної сировини було проведено ряд досліджень, що публікуються.

Всі досліджені експонати виготовлені зі сплаву срібла, що містить різні відсотки міді. Також у всіх пробах були знайдені явні концентрації свинцю. Це пояснюється тим, що срібло, скоріш за все, видобувалося зі свинцевої руди, що містить срібло, методом купеліровання.

Всі встановлені в процесі досліджень співвідношення ізотопів свинцю сумісні зі свинцево-срібною рудою з Егейського узбережжя. Однак стверджувати, що джерело сировини для виготовлення срібних виробів з колекції МІКУ знаходиться саме на Егейському узбережжі можна з певною обережністю, адже схожі показники дає срібло, для легування якого використовувалася мідь з високим відсотком свинцю, або свинець додавався власне під час процесу купеліровання.

Калін Порожанов

*доктор історичних наук, професор, Інститут балканістики з Центром
фракології БАН; Південно-Західний університет імені Неофіта Рильського,
Благоевград, Болгарія*

Фракійці та елліни у Південно-Західному Причорномор'ї

Найдавніші археологічні, епіграфічні та нумізматичні пам'ятки від південно-західного узбережжя показують, що крім портів в трьох відомих грецьких полісах Месембрії, Анхіало та Аполлонії, в Бургаський затоці, біля міста Бургас, також існували три фракійських морські порти-ринки: один, в південному районі Перемога; другий, в північному районі Ізгрев; третій – біля міста Поморіє (стародавній Анхіало), в районі Герена з мисом Акротир.

Контрольовані з боку укріпленої фракійської царської резиденції зі святилищем Аполлона Карсеноса на вершині Шилото, ці порти-ринки, разом з портами в трьох грецьких полісах, грали роль контактної зони між фракійцями та еллінами в Бургаській затоці.

Стела Монсва

доктор, доцент, Великотирновський університет імені Святих Кирила та Мефодія, Болгарія

Західнопонтійське узбережжя в античній письмовій традиції

Області на півночі Балкан та їх природні межі: на півночі – Дунай, на сході – Чорне море, недостатньо привертала увагу давніх авторів. Незважаючи на це, в нашому дослідженні робиться спроба систематизувати певну інформацію в давньогрецькій писемній традиції, яка може сприяти відображенню уявлень еллінів щодо Понту Евксінського. В тексті інтерпретуються античні джерела, які згруповані за двома основними напрямками – поезія та проза. Особлива увага приділяється тому, як стародавні греки уявляли собі форму моря, його назву, протоки, морські течії та інше. Також в цій роботі розглядається питання, за яких причин Західнопонтійське узбережжя викликало зацікавленість стародавніх греків.

Оксана Ручинська

кандидат історичних наук, доцент, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Західнопонтійські евергети й благодійники полісів

Характерною рисою життя громадянських суспільств Західного Понту, як і в цілому в Середземномор'ї, була практика благодійництва (евергетії). Традиційно благодійництво в грецьких полісах здійснювалося довільно у формі літургій, або регулярно, коли благодійники займали громадські посади в полісах. Накопичені епіграфічні джерела надають можливість виявити специфіку евергетичної діяльності еліти західнопонтійських полісів. Однак, зазначимо, що до теперішнього часу окреслена проблема залишається маловивченою. Дослідження, що існують з цього питання, зосереджуються, головним чином, на окремих полісах або вузькому хронологічному періоді (Блаватская Т. В., Стоян Й., Піппіді Д. М., Кожокару В., Ліцу А., Ангел С., Аврам А., Прешленов Х.). Нашою метою є виокремлення певних тенденцій та специфіки розвитку евергетичної діяльності окремих благодійників у західнопонтійських полісах з моменту їх заснування до кінця римського періоду.

На початковому етапі благодійництво в грецьких полісах Західного Понту було пов'язано з діяльністю релігійних аристократичних союзів, що сприяло сакралізації влади аристократії полісів. Тривалий період евергетичною діяльністю займалися іноземці (ксени), які отримували за це почесні права громадянства, привілеї проксенії та інше. Особливого

поширення приватне благодійництво на суспільні потреби набуло в грецьких містах Західного Понту в елліністичний та римський періоди. Еліта західнопонтійських міст займалась практикою, пов'язаною з евергетизмом, яка передавалась з покоління в покоління та існувала до кінця античної епохи. В елліністичний період евергетизм відбивав суспільну гідність та етичні орієнтири громадянських суспільств Західного Понту. Суспільне благодійництво в римські часи досягло статусу почесного інституту, пов'язаного з присвоєнням титулів. Різноманітні літургії в перші сторіччя н.е. перетворилися в систему взаємодії між елітою та громадянським колективом. Ці літургії були природними «податками», котрі сплачувалися елітою громадянських колективів й повинні були сприяти зниженню соціальної напруги в полісах. Водночас, еліта отримувала за свої благодіяння почесні титули, які часто надавалися не за реальні справи, а за приналежність до аристократичного роду. Виконання окремих літургій, у зв'язку з певною необхідністю, в перші сторіччя н.е. стає обов'язком державних магістратів, посади яких були зайняті багатими та знатними громадянами, що намагалися закріпити свій статус в межах імперської політики Риму на даних територіях.

Вікторія Котенко

кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник Національного музею-заповідника українського гончарства, молодший науковий співробітник Інституту керамології – відділення Інституту народознавства НАН України

Міжетнічні контакти в елліністичному Причорномор'ї: північне пограниччя хори Херсонеса Таврійського та світ варварів за археологічними джерелами

Питання греко-варварських контактів на порубіжних територіях Ойкумени вивчається вже досить тривалий час. Особливий інтерес тут представляє північна околиця Херсонеського полісу, де за археологічними джерелами фіксуються безпосередні контакти з варварами – скіфами й таврами. У значному історіографічному масиві виокремлюються протилежні точки зору на такі зв'язки у Північно-Західній Тавриці в елліністичний час: мирне співіснування та військове протистояння. Не менш дискусійними є також економічні контакти Херсонеського полісу з варварським населенням Нижнього Подніпров'я. Вони реалізовувалися переважно шляхом торгівлі з центрами Північно-Західного Причорномор'я, зокрема з Ольвією, однак не виключено й безпосередні контакти населення у порубіжному районі, де розмежовувалися херсонеські й ольвійські володіння та варварські поселення. Таким чином, район північної Таврики варто розглядати як потужний вузол культурно-економічних зв'язків античного Причорномор'я зі світом варварів.

Ганна Вертієнко

кандидат історичних наук, науковий співробітник, Інститут сходознавства імені А. Ю. Кримського НАН України

Греко-фракійські риси на гребені з кургану Солоха

У доповіді розглянуто проблему інтерпретації батальної сцени, зображеної на золотому гребені зі скіфського кургану Солоха IV ст. до н.е. На ньому показано протистояння піхотинця та вершника з пішим воїном, поразка якого «читається» імпліцитно. Питання про значення цієї композиції на солохському гребені багато в чому залишається відкритим. Зокрема, існують «міфологічна» (Д.С. Раєвський), «епічна» (С.О. Яценко) й «етнічна» (Х. фон Галль) його інтерпретації. А.Ю. Алексєєв вбачає в протистовстві на гребені втілену в міфічну форму (конфлікт першого скіфського царя Колаксія з його братами – Арпоксієм та Ліпоксієм) реальну історію політичного скіфо-фракійського протистояння, що стався між представниками царського роду скіфів, Октамасадом і Скілом (*Herod., Hist., IV, 78–80*). На нашу думку, «історична» інтерпретація композиції солохського гребеня містить сюжетні та іконографічні риси, які зближують її з міфом про загибель Колаксія. Залучення сюжетно близьких композицій з інших областей іранського світу та Причорноморського регіону, дозволяє говорити про існування загального міфологічного топосу. Він міг впливати на візуальне трактування реальних історичних подій, пов'язаних з міграційними процесами та династичними конфліктами, й впровадження їх у міфологізовану канву.

Леонід Бабенко

старший науковий співробітник, Харківський історичний музей імені М. Ф. Сумцова

Східнобалканські коріння пекторалі з Товстої Могили

З моменту відкриття пекторалі з Товстої Могили стала одним з найбільш пізнаваних символів української археології. Однак у самому скіфському середовищі пекторалі, як нагрудні прикраси у формі лунули, великого поширення не отримали. З причини явної інноваційності прикрас подібного типу актуальним завданням є визначення історичних коренів пекторалі. Номенклатура та географія образів, ті чи інші ідеї, запозичені торевтами при створенні свого шедевра, доволі значні. Ряд ідей могли бути почерпнуті майстром з нагрудників-лукул, поширених у IV ст. до н.е. у Фракії й Македонії. Близькість до них пекторалі виражена за допомогою подібності загальної форми і розмірів, структури композиції у вигляді концентричних образотворчих фризів, а також орнаменталі середньої зони кучерявими рослинними пагонами. Також показовою є практично повна тотожність закручених в спіраль пагонів, пальметт та листя аканта, з яких змонтовані композиції середнього фризу пекторалі й діадеми з гробниці

Філіпа II. Ці та інші спостереження свідчать про безсумнівний вплив на майстра пекторалі культури населення Фракії та Македонії.

Володимир Крамський

магістр, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Дослідження розбрату синів царя Перісада I у загальному контексті розвитку ранньоелліністичної військової тактики

В дослідженні визначається місце військових прийомів, притаманних історії Боспорського царства кінця IV ст. до н.е., в загальній картині розвитку ранньоелліністичної військової справи. Увага приділяється спільним та відмінним рисам, характерним, як греко-македонській військовій системі, так і військовій традиції, що формується в її периферійному відображенні. З цією метою опис згаданих бойових дій на Боспорі порівнюється з подібними, хронологічно близькими військовими епізодами, які відбувалися в інших регіонах. На наш погляд, отримані результати можуть свідчити про існування помітного впливу Причорноморського регіону на розвиток військової справи в інших областях грецького світу в сфері тактичного застосування озброєних військ, деяких аспектах організації війська на марші. Немає підстав вважати, що військова тактика в Боспорському регіоні відчутно відставала від греко-македонських тенденцій періоду воєн діадохів, крім деяких аспектів облогової інженерії, зокрема, у застосуванні металевих машин.

Катерина Савельєва

молодший науковий співробітник, Інститут археології НАН України, Одеська філія

Античні теракоти з пізньоскіфських поселень Нижнього Подністров'я (до питання взаємодії античної та варварської культур)

На ряді варварських поселень Нижнього Подністров'я були знайдені теракоти, виготовлені у формі, а також ліпні, виготовлені за античним зразком. До III–II ст. до н. е. відносяться теракоти з поселення Чобручі (не менше восьми одиниць). З них більшість представляє Кібелу. До II–III ст. н. е. відносяться матеріали пізньоскіфських поселень – Ніконій (три фрагменти: Кібела, воїн, вівтарик, ще дві ліпні статуетки жіночого божества за стилем нагадують античні) і Молога II (п'ять невеликих фрагментів, серед них є зображення жіночого божества).

Ці матеріали можна розглядати як свідчення еллінського впливу на культуру варварів. Можливо, також, що художні зображення грецьких богів були запозичені варварами завдяки наявності в їх пантеоні схожих образів. Так, образ Кібели є близьким до скіфської Великої богині і фракійської Богині-матері і відображає шанування індоєвропейцями архетипічного Великого жіночого божества.

Олег Савельєв

*молодший науковий співробітник, Інститут археології НАН України,
Одеська філія*

Нижнє Подністров'я перших століть нової ери – контактна зона античної та варварської культур

Нижнє Подністров'я в римську епоху було однією з комунікативних зон древніх культур. У цей час центром зіткнення різних традицій тут виступала Тіра. Поблизу, в I – середині III ст. н.е., існували пізньоскіфські поселення Молога II і Ніконій, в яких можна виділити ще фракійський та сарматський компоненти. У IV столітті в регіоні з'являються племена черняхівської культури. Зв'язки Тіри і племінного світу набули мультикультурної спрямованості. Мешканці полісу постійно контактували з представниками інших спільнот – фракійцями, пізніми скіфами, сарматами, германцями та ін. Стабільне проживання кочового й осілого варварського населення у безпосередній близькості від міста сприяло мирному співіснуванню та вигідній співпраці. Такими сусідські стосунки були далеко не завжди і, залежно від різного роду чинників, змінювалися. Діалог з навколишніми народами відбився не лише на розвитку матеріальної та духовної культури, але й на складі жителів міста.

Віктор Ставнюк

*доктор історичних наук, професор, Київський національний університет
імені Тараса Шевченка*

«...Анахарсіс, еллін по матері»: Північне Причорномор'я в античній традиції про Семеро мудреців

Уявлення про Північне Причорномор'я в античній традиції про Семеро мудреців є внутрішньо суперечливим. З одного боку, воно визначалося реальними знаннями про народи Північного Причорномор'я, які уявлялися еллінам варварами в позитивному сенсі цього терміну: вони не тільки говорили не по-грецьки, а й вели відмінний від них спосіб життя, строго дотримувалися звичаїв предків, чинили спротив чужим звичаям, у т. ч. еллінізації. З іншого боку, в античній традиції відбилися характерні для кризових епох пошуки нового етичного ідеалу, який часто пов'язувався з іншими народами, зокрема з народами Північного Причорномор'я. І, нарешті, уявлення про Північне Причорномор'я в античній традиції про Сімох мудреців характеризує не тільки Північне Причорномор'я, але й самих еллінів: *Quidquid recipitur secundum modum recipientis*.

Андрій Рябко

аспірант, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Трансформації в системі освіти і виховання громадянина в античних полісах Північного Причорномор'я у зв'язку з поширенням влади Риму

У роботі розглядаються зміни в системі освіти і виховання громадянина в античних полісах Північного Причорномор'я у зв'язку з поширенням влади Риму. Північне Причорномор'я входить в орбіту інтересів та військово-політичного впливу Римської імперії у середині I ст. до н. е., після завершення війн з Мітрідатом VI Євпатором. Античні держави регіону – Тіра, Ольвія, Херсонес й Боспорське царство, перебуваючи у варварському оточенні, бачили в Римі ту реальну силу, яка могла надати їм підтримку й гарантувати безпеку. Переважно на основі епіграфічних джерел проаналізовано такі прояви римського впливу як: поширення латинської мови та її вивчення в регіоні; поява римських релігійних культів та соціальні групи, в яких вони поширювалися; нові форми дозвілля та їх співіснування з традиційними.

Костянтин Колесников

доктор юридичних наук, професор, Університет митної справи та фінансів

Херсонеський гарнізон кінця III – V століть (Між наративом та епіграфікою: історична наука в конструюванні прийдешнього)

Тривалий час в історіографії античного Причорномор'я було поширене переконання, що римські частини, пішовши з Херсонеса в період правління Імператора Галлієна (253–268), до міста вже не поверталися. Однак, аналіз низки епіграфічних пам'яток показує, що це не так: наприкінці III ст. *milites* знову були введені в місто. У цьому зв'язку постала низка питань. По-перше, цей збройний контингент було введено на постійній основі, подібно до Таврійської вексилляції середини II – середини III ст., або ж війська щоразу відкликалися після виконання бойових завдань? По-друге, яким був склад херсонеського гарнізону наприкінці III–V ст., з огляду на розходження між епіграфічними пам'ятками пізньоантичного часу (СГНЮР, №7; IOSPE, I², №572,662; ЛНХТ, №53; написі 1995 р.) та наративною й агіографічною традицією середньовічної доби (DAI, 53; Життя...)? Так, написи фіксують тимчасове перебування в Тавриці наприкінці III–IV ст. традиційних римських вексилляцій, особовий склад яких належав до легіонів чи когорт. Натомість, у середньовічному трактаті «Про управління Імперією» Костянтина Багрянородного військово-політичні події навколо Херсонесу і Таврики на зламі III–IV ст. пов'язуються виключно з діяльністю балістаріїв, згаданих написами лише двічі – у 370–375 рр. і у 488 р. З урахуванням даних трактату «Про управління Імперією» та повідомлення одного зі списків «Житій св. єпископів Херсонських» про п'ятисотенний загін солдат, надісланий у місто нібито для християнізації населення, що залишився в Херсоні назавжди, в сучасній історичній науці сформувався принаймні два

альтернативні погляди на римську військову присутність у Криму. Прихильники першого зазначають, що «херсонітські балістарії», неодноразово згадувані Костянтином Багрянородним, являють собою місцевий загін самооборони, щось на кшталт муніципальної міліції. Прихильники іншого – наполягають на тому, що ці «балістарії» могли бути виключно бійцями римських регулярних частин. Наше завдання у цій дискусії спробувати з'ясувати питання про склад гарнізону пізньоантичного Херсона та визначитися з його міжнародно-правовим статусом.

Михайло Фомін

кандидат історичних наук, доцент, Харківська державна академія культури

Про єпископа Капітона і церкву Св. Петра у Херсонесі–Херсоні

Св. єпископ Капітон, один з семи Святих єпископів Херсонських. Фактично саме при ньому відбувається остаточна перемога християнства в місті. Його діяльність знайшла відображення в єдиному на сьогоднішній день письмовому джерелі – «Житті єпископів херсонських». Спільний аналіз різних варіантів тексту Житій та археологічного матеріалу дозволяють реконструювати елементи цього процесу. Він змінив на Херсонеській кафедрі єпископа Еферія у другій половині 380-х рр. Єпископу вдалося примирити протиборчі партії в місті, а перемога в диспуті з язичниками привела до остаточного затвердження християнства. Саме при ньому жителі розбирають культовий комплекс на Східній площі Херсонеса і на його місці зводять церкву св. ап. Петра й хрещальню, в якій хрестяться городяни. Подальші перебудови змінили зовнішній вигляд храму, котрий завдяки археологічним знахідкам частково відновлений.

СЕКЦІЯ II

ЧОРНОМОРСЬКИЙ ВИМІР ВІЗАНТІЙСЬКОЇ ОЙКУМЕНИ

22 листопада, четвер, 14.00–18.00

**Центр болгаристики та балканських досліджень імені М. Дринова
(ауд. IV-93 Північного корпусу)**

Модератори: Ліляна Сімеонова, д. іст. н., проф.,
Сергій Сорочан, д. іст. н., проф.

Марія Тимошенко

провідний науковий співробітник, Музей історії міста Києва

Портова інфраструктура Північного Причорномор'я у візантійський період: археологічний контекст

Співставлення матеріалів з підводних та наземних археологічних комплексів дозволяє визначити основні риси приморського ландшафту та принципи організації портів Кримського узбережжя на каботажному шляху від Херсона до Боспора. Це система навігаційних об'єктів облаштована для кількадечної подорожі, що включає стратегічні дозорні пункти, захищені якірні стоянки призначені для укриття за специфічних погодних умов, дрібного ремонту кораблів, поповнення запасів води. Природній захист гавані був визначальним критерієм облаштування портів основних міських центрів Таврики (Херсона, Сугдеї, Боспора). Штучні споруди у портових басейнах є рідкісним, проте подекуди фіксованим явищем. Міська гавань виступає важливим елементом урбаністичного простору, вона вписана до системи укріплень міста, зорієнтована на організацію його торговельної мережі та промислової діяльності.

Марія Пархоменко

кандидат історичних наук, викладач, Школа мистецтв Харківської міської ради

Візантійський Херсон у кліматичних змінах доби раннього середньовіччя

Херсонес-Херсон пізньоантичної та ранньосередньовічної доби, як провінційний укріплений центр Візантії, був залучений до адаптивних процесів, спричинених суттєвими кліматичними змінами у Середземномор'ї. Кліматичний зсув був комплексним екологічним процесом, який

супроводжувався землетрусами, посухами, градами та іншими явищами, що їх богобоязні ромуї сприймали як небесні кари за гріхи. Їхні руйнівні наслідки, описані Прокопієм, Малалю, Агафієм, скоріше за все, спричинили той будівельний бум, що відбувся в Херсоні у сфері як громадського, так і житлового будівництва в VI – першій половині VII ст. У Херсонесі-Херсоні адаптація до нових кліматичних умов могла спричинити зменшення розмірів і спрощення структури житлових будівель, лазень, потовщення їхніх стін, появу вогнищ. Аналіз раціону харчування городян після VI ст. виявив помітне переважання білкової їжі над рослинною, зміну характеру її приготування. Так, на зміну смаженню прийшло варіння і тушкування, що передбачають закриті посудини. Із зазначеними процесами могла бути пов'язана і зміна берегової лінії та перебудова приморських укріплень Херсона в VI–VII ст.

Сергій Сорочан

доктор історичних наук, професор, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Ще раз про архітектурний ансамбль Уваровської базилики у візантійському Херсоні

Вважаю за необхідне ще раз розглянути спірні питання, пов'язані з датуванням та інтерпретацією найважливішої сакральної споруди візантійського Херсона, відомого як Уваровська базилика (№ 23), що накопичились у перебігу тривалих досліджень. Це один з найкрупніших візантійських храмів Північного Причорномор'я. Він входив до єпископального комплексу міста й, судячи з письмових джерел, був споруджений на честь апостолів Петра та Павла. Дані археології не дозволяють датувати базилику раніше кінця VI ст.: існуючі контраргументи непереконаливі, а нові дані не враховані. Особливої інтерпретації вимагають соля та приміщення, що дотичне з півночі до нартексу базилики, а також мартирій у східному кінці південної «галереї», про що, власне, йтиметься у доповіді.

Андрій Домановський

кандидат історичних наук, доцент, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Севастополь – приморський? Війна – превентивна?

До питання про локалізацію та характер арабсько-візантійської битви 692 р.

У доповіді йдеться про характер арабсько-візантійської війни 692 р., під час якої ромеї зазнали поразки поблизу м. Севастополь у Малій Азії. Наявні свідчення джерел дозволяють визначити удар арабів як превентивне вторгнення на візантійську територію з метою випередити супротивника і запобігти його наступу на мусульманські володіння. Щодо локалізації місця битви 692 р. в історіографії існують розбіжності: дослідники визначають розташування м. Севастополь у Першій або Другій Вірменії (сучасн. Сулу-Сарай (Чифтлік)), у Килікії чи поблизу Кесарії у Кападокії.

Іван Іванов

доктор біологічних наук Фракійський університет, Болгарія

Маріана Мінкова

доктор археології, Регіональний історичний музей - Стара Загора, Болгарія

Нове дослідження легенди про заснування міста Києва

Міфологія східних слов'ян сконцентрована навколо легенди про трьох братів – Кия, Хорива і Щека та їх сестри, Либідь. Брати Кий, Хорив та Щек заснували місто Київ. Існуючі гіпотези розглядають їх як невідомі історичні особистості або як міфологічні персонажі. У доповіді обґрунтовується твердження, що імена Кий, Хорив, Щек і Либідь відображають природно-географічні особливості місцевості, де було засноване місто, а саме: наявність трьох пагорбів та великої ріки. Відтак, імена Кий, Хорив, Щек і Либідь виводяться з назв гір (висот) й ріки у мовах місцевих індоєвропейських племен. Ім'я Кий виходить до сарматського слова *кіу, каф, кафк* – «гора, височина». Ім'я Хорив (основа *gor*, суфікс – *av*) виводиться із спільного іранського і слов'янського слова про гори – *ghara, hara, gora*. Ім'я Щек – абсолютна відповідність до оригінального болгарського слова *чука, чукар* – «високий, гострий, ізольований пагорб». Либідь виводиться від старовинної слов'янської назви ріки Дніпро – Славут, Славута, Славутич, що із староболгарської означає «невисокий водоспад».

Олег Бубенок

*доктор історичних наук, Інститут сходознавства імені А. Ю. Кримського
НАН України*

**Нащадки придунайських антів
на північно-західному кордоні Хозарського каганату**

Доповідь присвячена обставинам появи у басейні Сіверського Дінця урнових кремаційних поховань салтівського типу, серед яких особливо варто виділити частину трупоспалень салтівського могильника в Сухий Гомільші. Порівняльний аналіз урн з Сухої Гомольші з аналогічними керамічними виробами на сусідніх територіях дозволив дійти висновку, що найближчі аналогії можна знайти на території Пастирського городища. За даними О. М. Приходнюка, мешканці цього поселення були високорозвинутими слов'янами-ремісниками, що повернулися в другій половині VII ст. під тиском болгар Аспаруха з Нижнього Подунав'я в Середнє Подніпров'я. Це були носії «провінційно-візантійської» культури. Саме їх високий рівень володіння ремеслами й зумовив насильницьке переселення їх хозарами із Середнього Подніпров'я у басейн Сіверського Дінця, де вони й стали одними з творців салтівської культури.

Веселин Панайотов

*доктор, професор, Шуменський університет імені єпископа Константина
Преславського, Болгарія*

Старослов'янська культова поезія (IX–X століття)

У доповіді зачіпаємо лише частину ранньої гімнографії слов'ян – ролі проболгарської аристократії в її утворенні. Раніше вже мав можливість відзначити досить строкатий етнічний склад гімнографічної гільдії доби Золотого століття. Таке припущення щодо етнічної належності є можливим лише тоді, коли автор/перекладач підписується своїм світським ім'ям, даним йому при народженні.

Особливо важливі для нашого дослідження особистості, підписи котрих розчитуємо у гімнографських текстах. Назву передусім напрочуд продуктивного гімнографа Бояна, після нього – соратників та послідовників – таких, як Борис, Докс, Тудор Доксов, Ірник/Ірна, Сондок й не на останньому місці – Симеон Перший (Великий) разом з його сестрами Анною та Праксі/Євпраксією. Всі ці дев'ять імен належать особистостям, які походять з болгарської аристократичної еліти кінця IX – початку X ст.

Вочевидь, у даному випадку звертаю увагу на видимий зв'язок між ім'ям і генеалогією й вважаю цей зв'язок не випадковим як у владі, так і в літературній сфері (гімнографії). Принаймні шість із перелічених персоналій перебувають у прямому родинному зв'язку, а Сондок – дипломат з вищого прошарку болгарської держави. Присутність цієї аристократії у творчій гільдії гімнографів сигналізує щонайменше про дві речі: перше – вона вважає за честь брати участь у створенні нової християнської літератури; друге – вона є високоосвітченою як в галузі офіційних мов середньовічної Європи, так і літературної практики староболгарської культури. Відштовхуючись від такої точки зору, спробую довести наведені твердження фактами. Оскільки попередні свої публікації присвятив творчості Бояна, Докса й Бориса, тепер лише додам деякі свідчення про них й зосереджусь на невідомих до сьогодні іменах гімнографів: Сондока, Ірника, Симеона.

Liliana Simeonova

Doctor of Historical Sciences, Professor, Institute of Balkan Studies – Bulgarian Academy of Sciences, Bulgaria

Revival of Trade in the Black Sea Region in the Tenth Century

Throughout the ages the Black Sea has been of crucial importance not only to regional commerce but also to international trade: through its connective routes, it linked the Black Sea coastal regions with the Mediterranean world, on the one hand, and Central, Eastern and Northern Europe, on the other. In Late Antiquity, however, due to lack of resources the Eastern Roman Empire's defense system along the Danube border and the western Black Sea coast became gradually weakened. Nevertheless, in the fifth century there existed some commercial navigation along the Lower Danube and along the western Black Sea coast, as has been noted by Zosimus: commodities were being re-loaded from smaller river craft onto bigger sea-faring vessels that carried their cargo to Constantinople and elsewhere in the Black Sea region.

In the course of the sixth century the original Roman limes system was slowly melting away. By the mid-sixth century, the Sclavi had begun to raid deep into imperial territory and to settle there, cutting off the limes from effective imperial control. In the seventh century, some port towns along what is today the Bulgarian section of the Black Sea coast appear to have been abandoned; on the ruins of others, medieval Bulgarian villages were build; they, however, did not function as sea ports. It is only the Byzantine ports that were located to the south of the Haemus Mountains that survived the barbaric invasions in Late Antiquity and the founding of Bulgaria in the end of the seventh century, as could be seen from

the komerkiarioi seals of Messembria (the late seventh through the early ninth century) and Develtos (the early ninth to the early tenth century). The ports of Messembria and Develtos were also the terminal of an overland route that ran from the Black Sea coast to the Bulgarian capitals of Pliska and Preslav, thus facilitating the Byzantine-Bulgarian trade in the early Middle Ages.

Due to the Byzantine thalassokratia in the Black Sea, it was mostly Byzantine ships that sailed its waters during the Early and High Middle Ages. They were designed essentially for coastal cruising. The developed network of Black Sea ports, harbors and landing places facilitated considerably coastal navigation. The most significant and exploited routes connected the major Black Sea seaport towns with Constantinople. For example, such a popular coastal sea route linked the Byzantine capital with Messembria, Anchialos, and the harbors in the Danube Delta. Thence this route followed the northwest coastal line and alongside the estuaries of the rivers Dniester and Dnieper went on to the northern Black Sea coast as far as Cherson from where along the Crimean coast the route set towards Cimmerian Bosphoros (Kerch) and the Sea of Azov. Some sources suggest that there existed an open sea route, which linked the northwestern parts of the Black Sea with its southeastern parts: in this way, Trebizond was connected with the Danube Delta area and it usually took nine days of sailing to complete the journey.

The exact date of the establishment of Cherson as the seat of a Byzantine theme is a subject of scholarly debate. As a center of Black Sea commerce, however, Cherson prospered greatly in the ninth through the eleventh century. Despite its destruction by Vladimir of Kiev in 988/9, the city recovered quickly: its fortifications were restored and extended to the harbor in the early eleventh century. Also Cherson was a gateway for commercial links with the steppe peoples, and so was Kerch, which was located at the intersection of trade routes between the steppe and Europe.

In the 960s, river trade on the Danube appears to have been in full swing. In the Russian Primary Chronicle, under 6477 AM (969 AD), there is an account of Svyatoslav's desire to move his capital to the Lower Danube. Little Preslav or Presthlavitza (Πρεσθλαβίτζα), as the Greek sources call it, was a big trading center near the mouth of the Danube: it was a commercial hub where merchants from Central Europe, Rus' and Greece met in order to trade in a variety of goods. Also, the Byzantine coins, which are found in the Dobrudja, show that international trade was taking place in that area in the ninth through the eleventh century: most of this trade must have been conducted by sea or along the big rivers in this part of the world.

The tenth century bore witness to the rapid development of a sea-link between Constantinople and the land of the Rus. The 911 Russo-Byzantine Treaty even makes provisions for occasions when Russians may come across Byzantine ships cast ashore or wrecked at sea. These provisions represent an adaptation of the Byzantine maritime law to a new situation when Russian vessels encountered Byzantine ships at sea. According to al-Masudi, in the tenth century the Black Sea was known as “the sea of the Rus”: was it because, as J. Shepard suggests, the Russians were plying it so conspicuously?

The Black Sea remained under Byzantine control until the Fourth Crusade (1204). Thus, foreign powers were precluded from establishing a foothold there and threatening Constantinople.

Dimitar Y. Dimitrov

Doctor, Assistant Professor, St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Tarnovo

Black Sea in the Byzantine-Bulgarian Relations (VII–XIV centuries)

The Eastern Roman Empire inherited and even enhanced the traditional Roman presence in the Black Sea region. Crimea became an important forepost of the Byzantine strategic and economic interest. The Christian missionary activity in the Caucasus region during the reign of Justinian the Great was part of that Byzantine view on the strategic importance of the “Steppe Corridor”, embracing the region from the north Black Sea shores to the Caspian plain in the east.

Bulgars were part of the “Steppe Corridor” strategy at the time of the Great Bulgaria of Kubrat. Later, when the Bulgarian state was found in the Balkans, it became a neighbor and often an enemy to the Byzantines, too. The western Black Sea shores became an arena of both military activity and intensive trade. What is interesting enough is that the Byzantine Empire controlled for a long time important towns and ports on the coast, while Bulgaria was only slowly and somehow clumsy trying to penetrate the area. We know about river fleets of the Bulgars fighting against the Franks and Slavs on Danube and Drava rivers, but not too much indeed about effective Bulgarian fleet in the Black Sea. Only later, during the time of then Second Bulgarian Empire (XII-XIV centuries) the Bulgarians get more accustomed to use the sea trade and installed military presence on the coast. However, the strong Byzantine presence in the sea up to the XII century and the Venetian and Genoese domination later prevent the medieval Bulgarian state to create a strong fleet and to become maritime power. Bulgarians stared rather towards the inland and their agricultural tradition.

Оксана Василюк

*кандидат історичних наук, старший науковий співробітник,
Інститут сходознавства імені А. Е. Кримського НАН України*

Внесок Федора Успенського у вивчення історії Першого Болгарського царства

Федір Іванович Успенський відомий, передусім, як засновник і багаторічний директор Російського археологічного інституту в Константинополі. Видатний візантиніст не залишив поза увагою й проблему формування Болгарської держави. Якщо Другому царству він присвятив окрему монографію, то історія Першого царства, особливо його християнського періоду, представлена у багатьох його розвідках. Особливу увагу приділив він спадщини братів Кирила та Мефодія. Але у його працях знаходимо й ретельне дослідження впливу царів Бориса, Симеона, Петра, Самуїла на становлення й розквіт болгарської державності, з глибоким аналізом помилок і досягнень цих правителів. Учений детально зупиняється на впливі християнства на розвиток найсильнішої балканської держави того періоду. Варто зазначити, що цей напрям досліджень Ф. І. Успенського залишається маловідомим для широкої наукової аудиторії.

Сергій Ліман

доктор історичних наук, професор, Харківська державна академія культури

Про візантійський вплив на Русь та його відображення в творчості В. С. Іконнікова (1841-1923)

Однією з центральних постатей у київській візантиністиці другої половини ХІХ століття був професор кафедри російської історії Університету Св. Володимира В. С. Іконніков. Його основна наукова праця – докторська дисертація «Досвід дослідження про культурне значенні Візантії в російській історіографії» (1869). Ця робота й сьогодні зберігає значний інтерес для дослідників, оскільки охоплює досить великий комплекс проблем. Серед них – виникнення єресей та еволюція системи освіти у Візантії, різні аспекти історії візантійського і руського чернецтва, вплив візантійської освіти, Церкви, права на культуру Русі тощо. У полеміці з візантійськими єретиками особливу активність В. С. Іконніков слушно відводив чернецтву, а одними з головних напрямів впливу Візантії на Русь він вірно вважав релігійний і політичний чинники.

Тарас Чугуй

кандидат історичних наук, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

**Візантійські впливи на життя та діяльність
короля Русі Данила Романовича**

Доповідь присвячена маловивченому питанню візантійських впливів на життя і політичну діяльність короля Русі Данила Романовича. Візантійський чинник відіграв значиму роль в історії Галицько-Волинської Русі, оскільки її правителі цінували політичні, економічні та культурні зв'язки з Візантією. Важливою складовою формування світоглядних позицій Данила Романовича було виховання у візантійських традиціях, які з дитинства йому прищепила його мати – велика княгиня Романова, родом з Візантії. Розвиваючи свою політичну діяльність, Данило Романович був послідовним прихильником візантійської моделі взаємин монарха з васалами і церковними діячами. Це, у свою чергу, викликало жорстку боротьбу з опозиційним галицьким боярством, яке прагнуло жити за європейською моделлю влади, аналогічною угорській або англійській. Важливе місце у житті Данила Романовича відігравали духовні цінності, зокрема родинні реліквії та культури, які також зазнали візантійських впливів. Усе це дає підстави стверджувати, що роль Візантії та її спадкоємиці – Нікейської імперії у житті й діяльності короля Русі Данила Романовича є вагомим.

Василь Балущок

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М. Т. Рильського НАН України,

Тетяна Шевчук

кандидат філософських наук, старший науковий співробітник, Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М. Т. Рильського НАН України

**Договори Русі з греками і слов'янські замовляння з території України
(в контексті міжкультурних зв'язків народів причорноморського
регіону)**

Договори Русі з Візантією, вміщені у «Повісті временних літ», дають можливість простежити процес формування правових відносин у Київській Русі. Тексти договорів супроводжуються ратифікаційними клятвами та

формулами санкцій у разі їхнього порушення. У них відобразилися міжкультурні зв'язки причорноморського регіону – греко-візантійські впливи, запозичення від народів східно-степового кола, а також з північноєвропейської варязької традиції. І все це напластувалося на місцеву північнопричорноморську слов'янську традицію, яку можна вважати протоукраїнською. Ці ратифікаційні клятви й формули санкцій слід визнати першими тестами протозамовлянь, з якими своїми витоками пов'язані пізніші власне українські замовляння. З них ми дізнаємося про ментальність та вірування людей тієї епохи та сприйняття ними навколишнього світу

Олег Луговий

кандидат історичних наук, доцент, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Генуезький міф Білгорода-Дністровського

Доповідь присвячено традиційному історіографічному уявленню про генуезьку колонію Монкастро та Генуезький замок як ядро фортеці міста Білгород-Дністровський. Аналізуються відомі з джерел факти про початкові етапи генуезької присутності та торгівлі у місті, питання щодо владних структур у місті під час будівництва фортеці. Пропонується співвідношення генуезького, молдавського, ординського та візантійського впливів в історії міста. Наявний комплекс джерел репрезентує історію Білгорода XIII-XIV ст. як історію торговельного центру, що відновив своє існування після тривалого застою за умов влади Орди над північним узбережжям Чорного моря. Наприкінці століття з'являються перші ознаки генуезької торгівлі з Монкастро, однак місто і далі фігурує як належне до Золотої Орди, Болгарії, пізніше – Молдавського князівства. За історико-архітектурними відомостями головний обсяг будівельних робіт у фортеці припадає на XV століття, коли Білгород належав до Молдавського князівства.

Роман Івашко

аспірант Львівського національного університету імені Івана Франка

Участь католиків Львівської митрополичої архідієцезії у хрестоносному русі для порятунку Константинополя (1443–1465)

Автор з'ясовує один з малознаних аспектів організації хрестових походів для порятунку Константинополя. *Метою* дослідження було визначити форми участі у них католиків окремих структур Латинської Церкви, які належали до домену польських королів. Католики Львівської

архідієцезії були залучені до хрестоносного руху насамперед через військову службу (Павел з Грабова, Ян Вонтробка-Стжелецький та ін.), військове капеланство (кс. Григорій з Сянока). Також практикувалися інші, непрямі способи небезпосередньої співучасті, як-от молитви, богослужіння та пожертви 1444 р., застави королівського майна, витрати на проведення хрестових походів з львівського міського бюджету, появу кармелітів, взутих у Львові (1444 р.), укладенні конфедерації (1464 р.), зверненнях до Апостольської Столиці львівського архієпископа Григорія з Сянока (1465 р.) та ін.

СЕКЦІЯ III
ЧОРНЕ МОРЕ – «ВНУТРІШНЄ ОЗЕРО» ОСМАНСЬКОЇ ІМПЕРІЇ?
22 листопада, четвер, 14.00–18.00
Археологічний центр історичного факультету
(Аудиторія IV-89 Північного корпусу)

Модератори: Володимир Мільчев, д. іст. н., проф.,
Владислав Грибовський, к. іст. н., с. н. с.

Андрій Красножон
кандидат історичних наук, доцент, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського

**Вплив природних характеристик місцевості на процеси урбанізації
Північно-Західного Причорномор'я в XIII-XVIII ст.**

Протягом 500 років, з кінця XIII ст., у Північно-Західному Причорномор'ї з'являються два найбільших портових міста в регіоні – Кілія і Білгород, в гирлах Дністра і Дунаю. На початку XV ст., у результаті литовської експансії, з'являється єдиний в своєму роді невеликий морський порт Кочубей (сучасна Одеса). Різке збільшення числа міських пунктів спостерігається з початку XVI ст., з переходом регіону під владу османських султанів. Поступово виникають такі міста, як Бендери, Ізмаїл, Томарова, Татарбунарів, Очаків. Розташування всіх цих пунктів у степовій зоні підпорядковувалося строгій залежності від природних ресурсів або «дотацій», пов'язаних з їх відсутністю. Наприклад, на будівництво фортець залучалися робітники і будматеріали з прилеглих регіонів. Модель колонізації краю століттями (з часів античності) підпорядковувалася принципам географічного детермінізму, поки кардинальні зміни не відбудуться в останньому десятилітті XVIII ст. Найбільш показовим є приклад литовського Качубейова – турецького Гаджибея, коли дві невдалі спроби подолати всі недоліки місцевості (дефіцит прісної води, відсутність якісних будматеріалів, будівельного лісу та дров) і заснувати тут довготривалий, великий морський торговий порт (в єдиній придатній для цього бухті регіону), закінчилися успіхом лише при потужному державному вливанні ресурсів Російською імперією в інфраструктуру «знову заснованого» Гаджибея / Одеси.

Сергій Д'ячков

кандидат історичних наук, доцент, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Османська Балаклава (1475-1772)

У 1475 р. після короткого, але запеклого штурму турецькі війська захопили генуезьку фортецю Чембало, яка впродовж XIV–XV ст. була важливим пунктом на трансконтинентальному торговому шляху, в рамках Лігурійської торгово-колоніальної імперії. Закріплену в джерелах тюркську назву фортеці «Балаклава» перекладають як «рибне місце», що й нині відповідає дійсності. У результаті турецьких завоювань до середини XVI ст. Чорне море перетворилося у внутрішнє озеро Османської імперії, а колись грізна фортеця опинилася на периферії імперських володінь османів у Криму. Містом-фортецею Балаклава керувала османська адміністрація, яка представляла Мангупський кадилик Кефейського бейлербейства. Місцеві жителі (греки, вірмени, євреї, татари, турки) активно використовували зношені кам'яні споруди генуезької фортеці для житлових, виробничих і господарських потреб. Таким чином, фортеця втратила обороноздатність і в XVII ст. неодноразово ставала легкою здобиччю донських і запорозьких козаків.

Ольга Мавріна

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, Інститут сходознавства імені А. Кримського НАН України

Соціальна структура мусульманської знаті Криму (османський вплив)

Аналіз матеріалів архівних документів (свідок про шляхетність походження) мусульманської знаті Криму кінця XVIII - початку XX ст., які зберігаються у фонді Таврійського Дворянського депутатського зібрання, дає можливість простежити шляхи формування соціальної структури Кримського ханства.

Дані джерел демонструють нам, що поряд з родовими інститутами, які функціонували як в період ханства, так і після включення територій Кримського порту до складу Російської імперії, в соціальній структурі ханства з'являються нові елементи. Починаючи з XVI століття, відбувається активізація цього процесу. Нові елементи в соціальній структурі мусульманської знаті Криму в подальшому формують шар служилої шляхти. У формуванні феодального стану Кримського ханства простежується явний

османський вплив, що знайшло відображення як у соціальній градації, так і в етнічній структурі мусульманської знаті Кримського порту. Надалі, протягом XIX століття родова аристократія і служила мусульманська знать Криму активно включилися в процес інкорпорації в станову структуру Російської імперії.

Олег Дьомін

доктор історичних наук, професор, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Чорне море в реаліях політики Англії останньої третини XVI ст.

З середини XVI ст. розпочались плавання та експедиції англійського купецтва в азійські землі. Проте на цьому шляху постали чисельні перешкоди різноманітного характеру: військово-політичні, просторові, економічні. В результаті найуспішнішим з середини 1570-х рр. став балто-чорноморський напрям через польські та українські землі. І хоча просування англійців на схід через Туреччину виявилось примарним, новий напрям привів до встановлення англо-турецьких політичних та торговельних стосунків. Крім того, турецький досвід дозволив Англії усвідомити, що «острови прянощів» досягнути сушею неможливо. Отож в Англії розпочався морський етап досягнення Ост-Індії, який привів до виникнення англійської Ост-Індської кампанії.

Результативними виявились й прямі англо-турецькі відносини. Англія була втягнута до турецько-польського конфлікту кінця 1580-х рр., що виник внаслідок дій запорозького козацтва на Чорному морі. Акції англійського представника у Стамбулі сприяли перенесенню турками відповідальності за дії козаків на королеву Єлизавету. Таким чином, встановились геополітичні зв'язки Західної та Східної Європи, що поклали фундамент європейської системи держав.

Віталій Андрєєв

доктор історичних наук, професор, Київський університет ім. Бориса Грінченка

Чумацтво в системі причорноморської торгівлі: історіографія проблеми

Чумацтво, унікальний феномен української історії, завжди було в пріоритеті вітчизняної гуманітаристики. В полідисциплінарних працях кінця XIX – початку XX ст. (І. Рудченко, Ф. Щербина, Ф. Вовк, М. Сумцов,

А. Шмідт та ін.) утвердилася точка зору, що це є самостійний давній промисел, який сформував специфічне суспільно-економічне явище та суспільний прошарок із притаманною оригінальною субкультурою. В роботах А. Скальковського та Д. Яворницького висвітлено роль чумацтва в двосторонній торгівлі Запоріжжя часів Нової Січі з Кримом і її значення в життєзабезпеченні українських земель сіллю та її міжнародний контекст.

В роботах 1920-х рр. (П. Рябков, Н. Букатевиц, М. Слабченко, М. Тищенко) основну увагу приділялося географії та регіональним особливостям чумацтва, соціально-економічним аспектам – обсяги та принципи організації промислу, динаміці цін та прибутків тощо. Етнографічна комісія при ВУАН підготувала «Матеріали до вивчення виробничих об'єднань» (Вип. II. «Чумаки» 1931 р.), (В. Петров, В. Білий, Н. Букатевиц, С. Терещенко, І. Галюн та ін.). З марксистських позицій висвітлено явище чумацтва в роки «відлиги» (І. Слабєєв, В. Голобуцький). Проте, зовнішньоекономічні аспекти чумацького промислу не набули висвітлення в радянській науці.

В широкий контекст зіткнення торгівельних інтересів Запоріжжя, Криму, Гетьманщини, Російської та Османської імперій в Північному Причорномор'ї, інтересу «великих» держав до регіону була включена торгівля сіллю Д. Олянчиним («До історії торгівлі України з Кримом (1754-1758) на підставі меморіалу французького консула Шарля Пейсонеля», Львів, 1933).

Інтерес до ролі чумацтва в системі причорноморської торгівлі зростає з 1990-х рр. Можна відзначити роботу О. Сидоренко про зародження чумацтва в контексті розвитку міжнародної торгівлі на українських землях та С. Андрєєвої про роль політики меркантилізму та протекціонізму Російської імперії в соляній торгівлі середини XVIII ст.

Оксана Амеліна

аспірантка, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Здобичницькі шляхи українського козацтва наприкінці XVI – XVII ст.

Традиція захоплення здобичі в козацькому середовищі набула низки особливостей, проте, економічна складова відігравала ключову роль. Тому важливим є дослідження шляхів та торгівельних локацій, які використовували українські козаки для транспортування, продажу та обміну здобичі, у тому числі й полону. Часто-густо козаки ходили у свої здобичницькі походи на тюркські спільноти сухопутними шляхами –

фактично це були ті самі шляхи, якими турецько-татарські сили здійснювали набіги на українські території. Разом з тим козаки використовували морські шляхи для нападів на територію Османської імперії. Одним із таких шляхів був потайний водний, який пролягав від Дніпра до Чорного моря. Причорноморські степи стали зоною концентрації здобичницьких шляхів козаків. Цікавим є питання про торгівельні локації козаків, тобто місця обміну та продажу здобичі. Очевидно, що козацька торгівля мала місце в регіоні Причорномор'я та Приазов'я. Важливими пунктами продажу козацького ясиру, який також входив до системи торгівельних шляхів, були фортеці Азов, Кафа, Судак та ін.

Віктор Брехуненко

доктор історичних наук, професор, Інститут української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України

Чорноморський вектор спільної військової активності українських та донських козаків у першій половині XVII ст.

Військова активність українських та донських козаків на Чорному морі у першій половині XVII ст. стала вирішальною серед факторів, які унеможливили перетворення цього моря на внутрішнє «турецьке озеро». Спільні морські походи з часом набули рис добре продуманих тактичних акцій. Ініціатором більшості з них були українські козаки, що особливо яскраво віддзеркалюють спільні морські виправи часів Хотинської війни та першого військово-політичного союзу Війська Запорозького з татарами 1624-1629 рр. Такі акції були щільно вписані в інтереси протистояння українських козаків з Варшавою. З військової точки зору й одні, й інші козаки виказують здатність до організації масштабних походів та серії походів. Вершиною піраміди стали комбіновані морські походи з Дніпра й Дону, коли запорозька та донська флотилія зустрічаються в морі для подальшого спільного походу. Фіксуються й одночасні удари по фортецях, розташованих в різних частинах акваторії Чорного моря. Однак великий потенціал спільних козацьких акцій на Чорному морі так і не був використаний належним чином християнськими державними потугами.

Володимир Мільчев

доктор історичних наук, професор, Запорізький національний університет

Чорноморський басейн як фактор зовнішньої політики та об'єкт територіальних претензій Війська Запорізького Низового у XVIII ст.

На усвідомлення запорозьким козацтвом власних історичних прав на землі Північного Причорномор'я, упродовж XVIII-го століття, вплинуло декілька факторів. Традиційно запорожці сприймали Військо нащадком воєнних здобутків і територіальних розширень литовських князів, апелюючи до того, що за Вітовта «руська земля» доходила до узбережжя «доки кінь копитом в морі дна дістає» (позиція, висловлена кошовим отаманом Костем Гордієнко під час розмежування кордону росіянами й турками, згідно умов Константинопольського мирного договору 1700 р.). Чверть столітнє перебування Війська Запорізького Низового у кримській протекції (1709 – 1734) сприяло закріпленню таких уявлень, оскільки в цей час козаки отримали можливість вільно пересуватися теренами краю, користуватися його природними багатствами. Участь січовиків у російсько-турецьких війнах 1735 – 1739 та 1768 – 1774 рр., передусім у складі морських команд, остаточно завершила цей процес. Його практичним виявом стала постійна присутність значної кількості січовиків у межах Кримського ханства та османських міст-фортець та навіть заснування ними на «чужій» території адміністративно-територіальної одиниці – Прогноїнської паланки, що стало фактором постійної напруги у російсько-турецьких відносинах. Процес опанування теренів північного Причорномор'я було продовжено й після ліквідації ВЗН у 1775 р. представниками обох гілок пост-січового козацтва – чорноморцями та задунайцями (буткалами).

Владислав Грибовський

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України

Повстання єдисанських і буджацьких ногайців 1758 р. та його зв'язок із Семирічною війною

Повстання підвладних Кримському ханству ногайців у 1758 р. спричинилося до зайняття ханського трону Крим-Гіреєм (перше правління: 1758–1764 рр.), котрий декларував свою виразну антиросійську позицію і

виступав за участь Османської імперії та Кримського ханства в Семирічній війні на боці Пруссії.

За ходом повстання, обставинами інтронізації та першими політичними кроками Крим-Гірея, як правителя ханства, спостерігали дипломати найбільших європейських держав того часу. Від цієї низки пов'язаних між собою подій залежав баланс сил у Європі, власне – хід Семирічної війни, боротьба за послаблення Російської імперії та протидію її експансії у західному напрямку. З цією подією переплелися процеси, що охоплювали Балканський півострів, Молдову, Північне Причорномор'я, Запорозьку Січ і Українську Гетьманську державу.

Дослідження теми основане на опрацюванні російських (Архив внешней политики Российской империи), українських (ЦДАК, ф. 229), польських (AGAD) та французьких (Шарль-Клод де Пейссонель, «Записка про Малу Татарію») джерел.

Світлана Андрєєва

кандидат історичних наук, доцент, Херсонський державний університет

О. Ф. Никифоров – консул Російської імперії в Кримському ханстві (1763-1765)

Майже тридцятилітній мирний період між двома російсько-турецькими війнами 1735-1739 рр. та 1768-1774 рр. Росія використала для військового, політико-адміністративного, економічного та дипломатичного утвердження в регіоні Північного Причорномор'я. Белградський трактат 1739 р. в загальних рисах передбачав вирішення конфліктів в прикордонній зоні місцевими губернаторами та комендантами, що дозволило російській стороні домагатися введення консульського представництва в Кримському ханстві.

Справа затягнулася на десятиліття через спротив кримської та турецької влади. Лише нормалізація відносин Катерини II з Пруссією забезпечила протекцію прусського резидента при хані Крим-Гіреї і російського консула було акредитовано восени 1763 р. Вибір кандидатури випав на прем'єр-майора, представника Київської генерал-губернаторської канцелярії Олександра Федоровича Нікіфорова. Це було єдиним механізмом двостороннього діалогу, тому його діяльність виходила за межі консульських функцій і передбачала доведення до відома хана інформації політичного характеру, нейтралізація небажаних впливів на хана, шпигунство, повернення полонених, улагодження прикордонних конфліктів, кримінальних і господарських суперечок між підданцями обох імперій, контроль за монетарним обігом та пропускним режимом, боротьба з

контрабандою, агітацію в російське підданство ногайських орд та кримської еліти тощо.

Місія О. Ф. Нікіфорова виявилася на загал невдалою; він мав недостатній професійний фах, не знав східних мов та дипломатичного етикету, не орієнтувався у «великій» політиці, вороже ставився до місцевого населення, був завзятим кріпосником та релігійним фанатиком. Його діяльність проходила в тісних рамках інструкцій з центральних відомств імперії, які не завжди адекватно і своєчасно реагували на мінливу ситуацію в Криму. Висилку консула з Бахчисараю можна трактувати як неможливість засобами дипломатії припинити ескалацію агресії в регіоні та підготовкою обох імперій до чергової війни.

Віктор Філас

кандидат історичних наук, доцент, Хортицька національна академія

Візуальне «освоєння» Чорного моря Російською імперією у другій половині XVIII ст.: аналіз ідеологічних конструктів..

Визначальний вплив на створення графічних образів Чорного моря упродовж останньої третини XVIII ст. справило чітке розуміння елітами Російської імперії необхідності цього процесу як одного з засобів інкорпорації земель Північного Причорномор'я в загальнодержавний організм. Представлення широкому загалу своїх досягнень на чорноморському театрі маркувало у свідомості суспільства цей регіон як «свій», тобто «російський». Необхідність розвитку такого роду художніх практик знаходило розуміння та підтримку як на рівні монархів (Катерини II), так і на рівні місцевих очільників регіону (Г. Потьомкіна, П. Зубова). Саме за їх ініціативи та фінансової підтримки у північно-причорноморський регіон відряджалися художники, літографи та гравери, які створили потужний комплекс візуальних джерел у вигляді живопису та графіки.

Сергій Ганус

старший викладач, Ужгородський національний університет

Дунайсько-балканський регіон у просторових координатах німецької історіографії доби Просвітництва

Кумулятивність характер накопичення, творчої переробки та переосмислення набутого знання про минуле у всьому його просторовому і часовому різноманітті не припускає можливості випустити з уваги якісь

ланки історіографічного процесу, котрі можуть виявитися суттєвими. Як на наш погляд, напрацювання німецької історіографії часів Просвітництва залишаються недооціненими і багато в чому навіть маловідомими не тільки широкому загалу, але й фахівцям. Скажімо, існує такий стереотип, що першовідкривачем багатого історичного минулого болгар став учений-аматор XIX ст. Юрій Венелін (Гуца), котрий проаналізував також ряд влахо-болгарських актових матеріалів.

Мало хто згадує, що країни Причорномор'я і Дунайсько-Балканського регіону були імпліковані у поширені у часи Просвітництва всесвітньо-історичні схеми, представлені як у варіантах філософсько-історичного (Й. Г. Гердер), так і емпірико-енциклопедичного дискурсів (наприклад – Л. А. Гебгарді, А. Г. Л. Геєрен). Якщо згадати про ту ж саму Болгарію, то Л. А. Гебгарді присвятив цій країні 56-й том своєї „Всесвітньої історії”. Попри критику пізніших авторів, зокрема М. Н. Петрова, ґрунтовні ерудитські багатотомні компендіуми, не кажучи вже про читабельні і популярні взірці філософського осмислення онтологічних підвалин всесвітньої історії, створювали ту основу, відштовхуючись від котрої можливо було рухатися далі. Тим більше, що Просвітництво відзначалося толерантним ставленням до історико-культурних надбань різних народів, розглядаючи їх як до самоцінності, котра не потребує спеціального доведення.

Окремі автори, зокрема австрійський історик Й. Х. Енгель, спеціально фокусували увагу на Дунайсько-Балканському регіоні, вводячи в обіг чимало нових джерел і фактів. Йдеться про його працю «Geschichte des Ungarischen Reichs», у котрій він вів мову про Угорщину і суміжні з нею країни та регіони.

Загалом, інтерес преставників просвітницької ученості крім природних пізнавальних поривів, суттєво посилювався тим, що протягом усього XVIII ст.. «східне питання» не сходило з порядку денного у світовій політиці та дипломатії.

СЕКЦІЯ IV
НА ВІСТРІ «СХІДНОГО ПИТАННЯ»: ЧОРНЕ МОРЕ ТА ПРОТОКИ В
ЄВРОПЕЙСЬКІЙ ПОЛІТИЦІ ОСТАННЬОЇ ТРЕТИНИ XVIII –
ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ

22 листопада, четвер, 14.00–18.00

Конференц-зала Центральної наукової бібліотеки
(VIII поверх Головного корпусу університету)

Модератори: Олена Бачинська, д. іст. н., проф.,
Светлозар Елдаров, д. іст. н., проф.

Олена Бачинська

доктор історичних наук, професор, Одеський національний університет імені
І. І. Мечникова

Задунайська Січ в геополітичній ситуації Причорномор'я

Боротьба за вплив та землі Північно-Західного Причорномор'я наприкінці XVIII – першій третині XIX ст. мала стратегічно важливе значення у політиці Османської та Російської імперій. Російсько-османське протистояння реалізовувалось через систему заходів, наприклад, тактичних військових операцій, використання місцевої специфіки та локальних особливостей, політичний тиск тощо. В глобальному геополітичному розподілі, що відбувався в зазначений період, у досягненні своїх планів імперії мали враховувати наступну локальну місцеву особливість – на території, де планувались військові події, перебували українські козаки. Саме вони наприкінці XVIII ст. в Османській імперії, в Добруджі, сформували Задунайську Січ, тому природньо вона стала частиною даного протистояння. І хоча в кінці XVIII ст. козаки не являли собою таку значну бойову одиницю, як у XVII ст., але могли значно вплинути на воєнну ситуацію у Північно-Західному Причорномор'ї. Як саме і чому відбувались впливи імперій на задунайських козаків буде з'ясовано у доповіді на основі вітчизняних і османських джерел.

Tadeusz Srogosz

Doctor of Historical Sciences, Professor, Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy im. Jana Długosza, Poland

**Military support of annexation of Crimea by the Russian Empire
against the reaction of Turkey, Prussia and Polish opponents in 1783**

The plan of the operation of annexation of Crimea by the Russian Empire in 1783 also provided for an entry of the Russian troops into the Polish-Lithuanian Commonwealth, for the purpose of protecting the flank of the main invasion forces from the Turkish side, and perhaps also from the Prussian side, and with the possible aim of neutralizing the atmosphere among the Polish nobility. Two corps of the Russian army entered Southern Ukraine approximately in mid-June 1783. The Russian authorities had not considered it necessary to notify the Polish authorities, not to mention asking for their permission. The first corps was commanded by Prince General (later field marshal) Nikolai Repnin. Repnin established his headquarters in Uman. In command of the second corps was Count General (later field marshal) Nikolai Saltykov. Saltykov stationed in Nemyriv. In October 1783, the authorities estimated the number of Russian troops in the territory of the Commonwealth at 60,000 soldiers. King Stanisław August Poniatowski recommended remaining calm and avoiding contact with the Russians. After Turkey accepted the second convention of Ainali Kawak, at the beginning of 1784, the Russian troops left the territories of the Polish-Lithuanian Commonwealth.

Беата Варга

доктор історичних наук, професор, Сегедський університет, Угорщина

**Причини та обставини появи Чорноморського козацького війська
(1787–1792 рр.)**

Запорозька Січ у 1775 р. припинила своє історичне існування, але через сім років князь Г. Потьомкін виявив необхідність у запорожцях та на 1784 р. зібрав їх 5300 осіб. Первісно це військо мало назву «Кіш Вірних козаків», а з 1787 р. – Чорноморське козацьке військо. Організація Чорноморського війська на кордонах Російської імперії вважалась державною потребою: війна з Османською імперією та необхідність у козацьких військах з бойовим досвідом викликала необхідність знов об'єднати розсіяних запорожців. У російсько-турецькій війні 1787-1791 рр. чорноморці воювали у складі російської армії, а у 1792 р. їм надали землі на Кубані.

Після переселення, з 1792 р., розпочався період юридичного оформлення нового управління у чорноморських козаків. На основі нових документів стало зрозумілим, що царський уряд Росії не давав надії на відновлення колишньої Запорозької Січі.

Дмитрій Сень

доктор історичних наук, професор, Південний федеральний університет, Росія

Прикордонні відносини Чорноморського козацького війська та османської адміністрації Анапи (кінець XVIII – перша третина XIX ст.)

У доповіді аналізуються різні форми прикордонних контактів між елітами Чорноморського козацького війська (військовою адміністрацією ЧКВ) і владою османської фортеці Анапа. Форми та зміст взаємовідносин козацьких еліт і турок-османів Анапи вивчалися у зв'язку з підсумками російсько-турецьких воєн другої половини XVIII – початку XIX ст., із загальною кризою османської присутності у Північному Причорномор'ї. Розглянуті, крім того, форми взаємодії османської адміністрації з черкесами, що також враховувалось військовою адміністрацією Чорноморського козацького війська в діяльності з охорони нового кордону між двома імперіями. Між військовими властями та османськими пашами досить швидко, після 1792 р., налагоджуються інтенсивні контакти, в тому числі спрямовані на позитивний розгляд й задоволення взаємних претензій. Звичайною справою, при наявності багатьох прикордонних конфліктів, стає письмова форма взаємної комунікації (в тому числі між пашами і таврійськими губернаторами та віце-губернаторами), а також розвиваються особисті (неформальні) контакти між елітами ЧКВ і османськими пашами. У війську з'являються перші фахівці з переговорного процесу з турками-османами з Анапи, зокрема й ті, що володіли турецькою мовою.

Між Анапою і Чорноморським козацьким військом уже наприкінці XVIII ст. виникають стійкі процедури вирішення прикордонних конфліктів (наприклад, через прикордонних комісарів). Претензії військової адміністрації часто стосувались викрадення російських підданих, крадіжок худоби й втечі козаків-чорноморців та російських солдат за Кубань. Відповідні скарги військових властей регулярно направлялись до Анапи на черкесів і козаків-некрасівців, найбільша група яких мешкала в Закубанні. Траплялося, у Чорноморію із Анапи перебігали турецькопіддані (наприклад, греки). Єдиного «сценарію» розгляду взаємних скарг і претензій у практиці

прикордонних відносин не існувало. Причому місцеві власті обох імперій – Російської та Османської – часто-густо демонстрували готовність і бажання розібратися в причинах конфліктів, не нагнітаючи штучно обстановку в прикордонному регіоні.

Оксана Сніговська,
*кандидат педагогічних наук, доцент, Одеський національний університет
імені І. І. Мечникова*

Андрій Малахиті
старший викладач, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Греки і порт Одеса (1794-1917): шлях збагачення і втрати надій

Із заснуванням нового порту, уряд упровадив ліберальну комерційну політику. Катерина II зменшила мито на імпорт та експорт у 4 рази, проголосивши чорноморські порти відкритими для країн, з якими Росія підписала торгівельні угоди. Значна кількість кораблів, що плавали у Чорному морі під російським прапором, належала грекам. «Іноземна торгівля перебувала в руках осіб іноземного походження, переважна частина яких – греки або італійці. Купців російського походження було мало» (Ю. Гагемейстер, 1835 р.). «Існувало 40 іноземних фірм, створених греками, італійцями. Ці підприємства були стабільними і постійними. Греки – «найчисленнішими й найбагатшими», за словами французького посла в Одесі. З 1820-х рр. греки заступили італійців і посіли місце французів, яким сприяв сам Дюк де Рішельє. Найбагатшими торгівельними палатами в Одесі вважалися Серафіно, Іаннопуло, Маразлі, Палеологи, Раллі тощо.

Початок Першої Світової війни авторам дослідження видається хронологічною межею, за якою почався злам усталеної системи міжнародних відносин, що призвів до руйнації певної соціальної системи в Одесі. Зокрема, Жовтневий страйк, повстання на «Потьомкіні», погроми на телеграфі, іноземна інтервенція стали справжнім ударом по грецькій комерції. «Якби Одеса і далі продовжувала розвиватися на рівні, досягнутому нею за перші п'ять років існування, то вона стала б провідним портом світу» (Белявський). Однак гавань потребувала значного вдосконалення: корабельні були застарілими, навантажувальні/розвантажувальні пристрої примітивними, зростали ціни на перевезення і погіршувалася якість товарів. Упродовж воєнних років відбулося значне зменшення грецького населення через конкуренцію, дії соціалістичних елементів, які шкодили місту, відлякуючи

капітал і стаючи на заваді запровадженню фабричної промисловості з причин можливих робітничих страйків. Таким чином, активна торгівля зерном через Одеський порт завершилася з Першою Світовою війною, замкнувши цикл дивовижного зростання й занепаду, що тривав понад століття.

Наталія Зуб (Руденко)

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, Інститут сходознавства імені А. Кримського НАН України

Діяльність турецького консульства в Одесі (XIX – початок XX ст.)

Наявність дипломатичних місій і консульств є однією з важливих характеристик мирних взаємин і дій держав на міжнародній арені. Однак одвічне протистояння Оттоманської Порти і Російської імперії в боротьбі за чорноморське узбережжя і прилеглі регіони мало зовсім інші реалії. Як відомо, першочергове завдання консула полягає в відповідальності за збереження прав своїх громадян, захисту їхнього життя і майна. Для виконання цього завдання в переломні моменти історії були потрібні особливі зусилля з боку дипломатичних представників. Всі колізії військового протистояння в житті імперій безпосередньо відбивалися на дипломатичних зносинах, а також і на роботі консульства. Не стало винятком із правил і турецьке консульство в Одесі. Головним його завданням була турбота про підданих султана, які проживали на українських землях. Доповідь буде присвячена вивченню саме цих питань. Вона ґрунтуватиметься на маловідомих архівних матеріалах.

Владімір Міскевка

доктор історичних наук, професор, Інститут історії Академії наук Молдови

Східне питання як передумова і складова частина російсько-турецької війни 1806 – 1812 рр.

Молдавія і Валахія, утягнуті в боротьбу Великих європейських держав, стали на початку XIX ст. театром військових дій й пішаками в геополітичних суперечках, що привело до анексії Російською імперією половини території Молдавського князівства (землі між Прутом, Дунаєм та Дністром). Початок російсько-турецької війни 1806–1812 рр. не був ініційований Оттоманською Портою, хоча радянська та російська історіографія стверджували, що скинення князів Валахії (Іпсиланти) і Молдавії (Морузї) у серпні 1806 р., за наполяганням Франції й без згоди

Росії, було головною причиною військового конфлікту. Це стало, однак, лише приводом для царської експансії, тому що 3(15) жовтня 1806 р. Порта, під тиском російської дипломатії, повернули фанаріотських господарів на трон Дунайських князівств. Таким чином, початок російсько-османських військових дій восени 1806 р. визначався не стільки принциповими розбіжностями між Росією та Османською імперією, скільки несприятливим для царизму протистоянням Франції у Південно-Східній Європі, зумовленим, у свою чергу, російським експансіонізмом та зміною геополітичного співвідношення сил Великих держав на всьому європейському континенті.

Ця війна була найдовшим збройним конфліктом між двома імперіями у XVIII – XIX ст., та головними її особливостями були не стільки військові дії, скільки дипломатичні контакти, що включали й таємну дипломатію. Вочевидь, війна була новим обертом кризи у Східному питанні, яку можна охарактеризувати таким чином:

- **Ініційована Росією** (Александром I, котрий проявив себе як агресор).
- **Підбурювачем** була Франція (Наполеон I Бонапарт).
- **Стороною, що захищалася**, була Османська імперія (за правління трьох султанів)
- **Виявились втягнутими** Великі держави (Франція, Велика Британія, Австрія).
- **Виступали посередниками** Велика Британія (1806), Франція (1807, 1808).
- **Театр військових дій** – від Дністра до Дунаю, Північний Кавказ, Чорне та Середземне моря, але вирішальні битви відбулися на Дунаї.
- **Безпосередньо постраждали** від війни – Румунські князівства (1806–1812).
- **Головна жертва війни** – Князівство Молдова (розділене навпіл р. Прут, 1812).
- **Спробували використати цю війну** – грецькі родини фанаріотів: Іпсиланті (на початку війни) і Морузі (наприкінці).
- **Війну закінчили** – Османська та Російська імперії, підписавши мирний договір у Бухаресті 16 (28) травня 1812 р., ратифікований Александром I у Вільнюсі 11 (23) червня 1812 р.; обмін ратифікаційними грамотами відбувся у Бухаресті 2 (14) липня 1812 р.
- Укладання анексіоністського миру в Бухаресті, підписаного напередодні вторгнення Наполеона в Росію, означало компроміс

Османської Порти за рахунок Молдови, коли в умовах кризи Східного питання відбувається генеза нової проблеми – *бессарабської*. Якщо *румунське питання*, як міжнародна проблема, означало у ХІХ ст. імператив національної єдності, то *бессарабське* полягало в національно-територіальному поділі румун Молдови у 1812 р.

Олена Феденко

кандидат історичних наук, Державний архів Одеської області

Мережа консульських представництв Сардинського королівства в українських портах у 1816-1862 рр.

З кінця ХVІІІ ст. інститут консульства перетворюється на інструмент підтримки торговельних зв'язків між державами і забезпечення прав моряків власної держави. Піднесення Одеси як міжнародного порту на початку ХІХ ст. призвели до зростання економічного інтересу зі сторони європейських держав, зокрема і Сардинського королівства, і, як наслідок, заснування у місті іноземних консульств. Крім цього, в Одесі проживала економічно потужна італійська громада (більша частина якої складалася з сардинських підданих), чиї інтереси також потребували захисту. В доповіді будуть розкриті особливості консульської служби у Сардинському королівстві та її законодавча база, заснування генерального консульства в Одесі, встановлена послідовність консулів. Також буде висвітлено питання лобювання генеральним консулом торговельних інтересів свого уряду і відкриття у зв'язку з цим мережі віце-консульств в українських портах на Чорному і Азовських морях. У повідомленні будуть використані матеріали архівів Італії (Неаполь, Турин) та України (Одеса, Київ).

Микола Саппа

доктор соціологічних наук, професор, Харківський національний університет внутрішніх справ

Олена Паніна

старший викладач, Харківський національний аграрний університет

«Massacre of Sinope» («Синопська різанина»)

У Російській Федерації щорічно 1 грудня у відповідності до статті 1 Федерального закону «Про дні військової слави і пам'ятні дати Росії», що був прийнятий Державною Думою 10 лютого 1995 року, святкується День перемоги російської ескадри під командуванням П. С. Нахімова над турецькою ескадрою біля мису Синоп (1853 рік). За законом РФ це одне із

17 знаменних свят Росії, починаючи з перемоги Олександра Невського на Чудському озері (1242 р.), і до свята Дня Перемоги 9 травня 1945 р.

Авторами представлена альтернативна російської оцінка подій в Синопській бухті 1853 р., що спирається на відомості з британських, французьких та турецьких джерел, відповідно до якої російські моряки не тільки спалили і потопили турецькі кораблі, вони крім того розстріляли шрапнеллю потопаючих турків і спалили гарматним вогнем значну частину міста Синоп, залишивши без житла його населення.

Volodymyr Poltorak

Candidate of Historical Sciences, Ass. Prof., Mechnikov National University

Ukraine nation-building and “Eastern question”: Sadyk-pasha and his Cossack Idea

The paper is focused on political concept and activity of Mehmed Sadyk-pasha, that he formulate in the novel “Wernihora” and tried to realize during the Eastern War. He drewed his actions to the forming of barrier against Russian imperial propaganda on the Balkan Peninsula. Based on two documents of Secret Committee of Ukraine and Bessarabia in 1853 we can study the idea of Commonwealth. The mentioned documents justify participation Ottoman Cossacks in military operations for “the liberation of Ukraine” and the formation of a separate autonomous part of the Ottoman Empire in the Ukraine and Bessarabia. It is example of political thought in the mid-nineteenth century, which put the issue of subjectivity Ukraine and its key status in the region.

Лілія Циганенко

доктор історичних наук, професор, Ізмаїльський державний гуманітарний університет

Питання дунайського судноплавства в міжнародних відносинах (середина XIX – середина XX ст.)

Дунай – друга за величиною річка Європи, завжди відігравав важливу роль в історії народів і держав, що розташовувалися на його берегах.

У середині XIX ст. бессарабські землі Російської імперії та румунські ринки на Дунаї поступово стають центрами закупівлі зернових для європейських країн. Попит на збіжжя, з одного боку, сприяв розвитку судноплавства в регіоні, а з іншого – породжував відкриту конкуренцію, що призводило до загострення міжнародних відносин на континенті. Кульмінацією протистояння стала Кримська (Східна) війна 1853-1856 рр.,

після закінчення якої постало питання щодо судноплавного каналу при злитті ріка-море (Сулінське гирло). Фактично майбутнє судноплавства по Дунаю і Чорному морю передалось під контроль Європейської Дунайської комісії, яка мала зменшити претензії Російської імперії на гегемонію в зоні Дунаю та встановити міжнародний контроль над судноплавством в цьому регіоні.

Діяльність комісії не завжди була спрямована на підтримку рівних умов для судноплавства в регіоні, а завдяки Синайській угоді (1938 р.) контроль за судноплавством на Нижньому Дунаї було передано Румунії.

Мілко Палангурський

доктор історичних наук, професор, Великотирновський університет імені Святих Кирила та Мефодія (Болгарія)

«Засновники» 1879 року та їхні зв'язки з Північним Причорномор'ям

Учасники Установчих народних зборів у 1879 р. представляли болгарську політичну еліту, яка через збіг обставин та історичну долю була покликана створити конституційні засади нової болгарської держави. Значна частина цих людей мала освітнє, культурне, господарче, воєнне та політичне відношення до територій, розташованих за Дунаєм. Упродовж свого життя вони використовують освітні заклади півдня Російської імперії та Румунії, входять в контакт з місцевими болгарськими колоніями, розвивають господарчу діяльність; деякі з них переходять на військову та дипломатичну службу, а треті – походять із болгар, що мешкали в регіоні Північного Причорномор'я. Все це стало величезним резервом для створення нової держави.

Станіслав Ковальський

кандидат історичних наук, доцент, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Балканське питання у Мідлотіанській кампанії У. Гладстона

Парламентські вибори у Великій Британії 1880 р. були позначені стиранням різниці між політичними програмами консерваторів та лібералів. Політична дискусія перейшла в площину популізму та взаємної критики. Лідер ліберальної партії У. Гладстон зосередився на критиці зовнішньополітичної діяльності другого кабінету свого політичного опонента – лідера консерваторів Б. Дізраелі. Основні положення своєї передвиборчої

програми У. Гладстон висловив у серії виступів в окрузі Мідлотіан звідки пішла назва кампанії.

Серед різних аспектів звинувачення консерваторів фігурувало «балканське питання». З одного боку, У. Гладстон проводив розгромну критику негативних наслідків імперської політики консерваторів, з іншого – наголошував на недостатній увазі таким важливим проблемам, як події на Балканському півострові в другій половині 1870-х рр. Аргументи для мідлотіанської кампанії в У. Гладстона були підготовлені та апробовані заздалегідь. 1876 року лідер лібералів опублікував публіцистичний нарис «Болгарські жахи». В цьому творі він показав антигуманність турецької влади, й дійшов висновку про необхідність автономії для Боснії, Герцеговини та Болгарії. Під впливом «Болгарських жахів» англійська суспільна думка була налаштована проти союзника Великої Британії – Османської імперії. Свої тези У. Гладстон підтвердив в парламентській промові 1877 р., яка отримала назву «Східне питання», де повторювались вище означені аргументи.

Парламентські вибори у Великій Британії 1880 р. проходили під враженням британського суспільства від придушення Квітневого повстання 1876 р. в Болгарії та невтручанням Лондона в події на Балканському півострові. Ця зовнішньополітична проблема стала ключовою в передвиборчій дискусії та, завдяки умілому загостренню суспільної уваги на ній, – одним з ключових факторів перемоги ліберальної партії.

Анна Рог

кандидат філологічних наук, доцент, Інститут сходознавства імені А. Кримського НАН України

Події на Балканах в останній чверті XIX ст. очима турецьких письменників

У пропонованій доповіді буде розглянуто низку поетичних та публіцистичних творів турецьких письменників, написаних на тему Балканської кризи 70 рр. XIX століття та турецько-російської війни 1877-1878 рр. Буде проаналізовано поетичні твори відомих турецьких письменників, представників літератури Танзимату, Намика Кемаля «Плач за батьківщиною» ('Vatan Mersiyesi') і Зіі Паші «Пісня-тюркю» ('Türkü') та публіцистику Реджаізаде Махмуда Екрема. Будуть простежені та охарактеризовані погляди письменників на причини й наслідки історичних подій, що актуалізувались в описах різних сюжетів російсько-турецької війни, будуть проведені паралелі між Османською Імперією та країнами

Балканського півострова. Таким чином, поетична рецепція та літературні спогади турецьких письменників виявилися цікавим та цінним джерелом, що поглиблюють і розширюють наші уявлення про події на Балканах кінця ХІХ ст.

Флавіус Соломон

доктор, науковий співробітник I ст., Інститут історії Румунської академії наук, м. Ясси

Російська політична еміграція в Румунії й початок румунського соціалістичного руху (1870–1890-ті рр.)

Історія Румунської соціал-демократичної партії наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. є ще не достатньо вивченою. Хоча саме після 1945 р. було написано доволі багато праць з історії лівого руху в Румунії, абсолютна більшість яких страждала очевидною шаблонністю. Якщо до кінця 1950 р. румунські історики займалися головно адаптацією румунського архівного матеріалу до сталінської моделі історії, включно з історією соціалістичного та комуністичного руху, то після приходу до влади Ніколае Чаушеску, вони поступово перейшли на платформу націонал-комунізму, на якій марксистський погляд на румунську історію мав співіснувати з постулатами етнічного романтизму. Така перспектива на історію залишала дуже мало місця для багатьох видатних діячів румунського лівого руху, як, наприклад, Константин Доброджану-Геря чи Християн Раковський, котрі не були етнічними румунами й не вважались ортодоксальними марксистами або, у випадку з Раковським, були засуджені в СРСР за «троцькізм». На базі великого о матеріалу із румунських архівів у доповіді обговорюється проблема появи та зміцнення румунського лівого, згодом соціалістичного, руху в контексті російської політичної еміграції 1870–1890-х років. При цьому автор приділяє особливу увагу діяльності в Румунії таких особистостей, як П. Б. Аксельрод, Н. К. Судзиловський (доктор Руссель), Земфіра Раллі-Арборе і Константин Доброджану-Геря. Якщо для Аксельрода й Судзиловського Румунія залишиться лише проміжним етапом їхньої політичної діяльності, Доброджану-Геря та Раллі-Арборе пов'язують назавжди своє життя з новою батьківщиною й справлять величезний вплив на історію румунського соціалістичного руху.

Марія Тортіка (Лобанова)

доктор історичних наук, доцент, Харківська державна академія культури

**Трансформація російсько-англійського кондомініума на Балканах
та його оцінка у працях болгарських соціал-демократів
кінця XIX – початку XX ст.**

Характер британської політики на Балканах і ступінь її впливу на розвиток зовнішньополітичної стратегії Росії в даному регіоні наприкінці XIX – початку XX ст. вивчений досить добре. При цьому традиційно в радянській і навіть сучасній історичній літературі ця проблема розглядалася як вторинна, відступаюча на задній план перед очевидним значенням дуалізму російсько-австрійських відносин. Однією з причин подібного трактування стала геополітична модель, що тиражується ідеологами болгарської соціал-демократії, зорієнтована на перебільшення експансіоністських завдань Австро-Угорської та Російської імперій в балканському регіоні. Однак подібний погляд на динаміку Східного (зокрема, Балканського) питання видається надто схематичним. На зовнішньому рівні він ігнорує особливий характер російсько-британських відносин, які спочатку розвивалися в умовах англійської зацікавленості в економічній і геополітичній експансії в європейських провінціях Османської імперії, а пізніше, навпаки, в орієнтації Великої Британії на стійку консервацію регіонального статус-кво. На внутрішньому рівні, подібний підхід не дозволяє говорити про багатовекторність британської політики, що отримала свій відбиток, з одного боку, в глобальній імперській стратегії світової наддержави, а з іншого, в локалізації регіональної тактики Форін-офіс, продиктованої специфікою політичного зростання молодих балканських держав.

Biljana Ristovska-Josifovska (Біляна Рістовська-Йосифовська)

Doctor, professor, Institute of National History (Republic of Macedonia)

**The Researches of Petar Draganov as an Exchange of Knowledge
between Black Sea Region and Balkans**

In this occasion we consider as interesting to speak about the works of the Russian slavist Petar Draganov (1857-1928), who remained own trace in the slavistics with a serial of published articles. The focus of the paper will be on the research works of Draganov, presenting many issues concerning the history, folklore and ethnography of Macedonia, as a specific exchange of knowledge between Black Sea Region and Balkans.

Светлозар Елдаров

доктор історичних наук, професор, Інститут балканістики з Центром фразкології БАН, Болгарія

Александр Александрович Башмаков та його візії вирішення Східного питання кінця XIX – початку XX століття

Александр Александрович Башмаков (1858, Одеса – 1943, Париж) є російським юристом, публіцистом, мандрівником та видатним діячем слов'янофільського руху. Його інтерес до Болгарії та Балкан зароджується ще в період навчання у Нововоросійському університеті в Одесі на початку 80-х років XIX ст. У 1881–1883 рр. він працює у Східній Румелії директором Обласної бібліотеки, а 1899 року подорожує Македонією. Через свої дослідження та публікації на підтримку болгарської ідеї у македонському питанні обирається членом-кореспондентом Болгарського наукового товариства (майбутньої Болгарської академії наук). Після 1908 р. фокус його балканських зацікавлень зміщується на Сербію та Чорногорію. Частина величезної публіцистичної спадщини А. А. Башмакова присвячена вирішенню Східного питання. В його візіях Росія мала б сприяти розбудові політичного союзу між Болгарією, Сербією та Чорногорією й економічному зв'язку цих трьох країн залізничною колією від Чорного моря у Варні до Антівірі (Бар) на Адріатичному морі. Болгарія та Сербія, на його думку, мусять вирішити свої суперечки таким чином: перша спрямовує свої устремління до Егейського узбережжя, а друга – до Адріатики. Єдність південного слов'янства має бути забезпечена під орудою Росії, котра заволодіє Протоками.

Олександр Прігарін

доктор історичних наук, професор, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

**«Балканські сюжети» в етнодемографічному розвитку Одеси
(друга половина XIX ст.)**

У доповіді вивчаються питання історико-демографічних реконструкцій населення Одеси другої половини XIX століття. В історіографії обговорювалися можливості подібних досліджень на основі відомостей Переписів населення (1892 і 1897 рр.). У результаті показана строкатість національного складу міста, в якому значна роль відводилася іудейському населенню. П. Херліхі вдалося показати динаміку цієї групи у складі мешканців міста. Принципово інший підхід продемонстрований у

роботах С.Парадісопулоса, котрий, спираючись на дані церковного обліку (формулярні джерела) відтворив тенденції демографічної поведінки грецької громади Одеси протягом ХІХ і початку ХХ ст.

Цей підхід, у поєднанні із залученням нових емпіричних матеріалів (щорічних "губернаторських звітів про стан Одеського градоначальства"), дозволяє висвітлити основні характеристики і фактори відтворення населення міста. Особливо цінним є, що стає можливим заповнити існуючий "хронологічний пробіл" – другу половину ХІХ століття, час між Ревізіями і переписами населення.

Аналіз природного розвитку етносоціальних груп "балканського походження" (греки, болгары, серби) показує їх принципову роль в складі городян. Підраховані в історичній динаміці і показані у взаємозв'язку такі демографічні показники: чоловічий коефіцієнт і співвідношення статей, народжуваність, смертність і шлюбність. Наведені та вираховані властивості спільнот можуть бути інтерполювані на Одесу в цілому, враховуючи соціально-територіальну детермінанту в русі населення. Розкрито тезу про фактичну роль "приїжджих" городян в еволюції соціо-культурного феномену Одеси.

Окрема увага приділяється реконструкції механічного руху населення – міграції. Вперше в історіографії аргументовано наведені географія і спрямування цих переселень. На основі цього продемонстрована роль Одеси як транзитного урбаністичного центру в історії Європи і Причорномор'я. Зокрема, процедурам типологізації і періодизації піддавалися численні греки-понтійці, які становили яскраву групу обивателів міста і представляли собою все Причорномор'я (особливо – південне його узбережжя).

Застосовувані методи кількісного аналізу дозволили по-новому поставити питання про структуру та склад населення Одеси, механізми і фактори його відтворення. Вони ж наповнили конкретикою наукові та суспільні уявлення про "стрімке зростання" міста упродовж усього ХІХ ст., яке сформувало одне з найбільших міст Російської імперії та Європи.

Галина Стоянова

кандидат історичних наук, доцент, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Балканські риси образу Одеси: шляхи формування та сучасні прояви

Так склалося історично, що шляхи заселення, етнічний склад стали підґрунтям до формування «одеського» феномену. Специфічність та

унікальність його полягає саме в гармонічному поєднанні багатьох, з першого погляду, не поєднаних компонентів: різних соціальних, етнічних та конфесійних прошарків. Не останнє місце у формуванні унікального образу Одеси, поруч з іншими, на рівних позиціях, займає й балканський компонент. Причому його прояви часто-густо – не на поверхні, тобто не суто візуальні, що свідчить про їх глибоке історичне коріння. Балканські переселенці були серед перших жителів славного чорноморського міста, проходили з різних соціальних верств – від простих робітників до еліти, а останнім часом є невід’ємною складовою «одеської» культури в різних її проявах. У нашому дослідженні мова піде про те, яким чином формувалися балканські компоненти у соціокультурному середовищі Одеси та як вони проявляються зараз. На прикладі балканського концепту «одеської культури» буде показано, яким чином етнічний колорит поступово акумулюється в регіональний.

Дмитро Миколенко

кандидат історичних наук, доцент, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Політична спадщина Стефана Стамболова у відносинах між Болгарією і Османською імперією (1895–1920 рр.)

Особливі відносини між Болгарією і Османською імперією на міжнародній арені у 1887–1894 рр. сформувалися в умовах дипломатичної ізоляції Софії, ситуації, коли князівство внаслідок васальної залежності було позбавлене можливості розвивати багатовекторний курс, натомість мало змогу зосередитися на розширенні контактів зі своїм сюзереном. З відновленням офіційних відносин з Росією та налагодженням наступними урядами, у тому числі й із членів НЛП, взаємин з іншими великими державами така стратегія розбудови політики поволі втрачала актуальність, а болгарсько-турецькі взаємозв’язки погіршувалися.

Послідовники С. Стамболова, повернувшись до влади 1899 році, намагалися реанімувати «туркофільський» курс, однак за неповні 9 місяців перебування у складі коаліційного уряду їм це зробити не вдалося. Надалі болгарсько-турецькі відносини продовжували перманентно ускладнюватися. Зазначена тенденція зберігалася і за часів самостійного правління стамболівських кабінетів у 1903–1908 рр., що було наслідком загострення македонської проблеми та прагнення Софії позбутися статусу васала. Зрештою, досягнувши свого апогею, ускладнення взаємин переросло у збройні конфлікти 1912–1913 рр.

Під час Першої світової війни Болгарія і Османська імперія приєдналися до блоку Центральних держав. Однак цей факт не варто розцінювати як результат взаємного прагнення Софії і Стамбула до зближення. Договірні відносини між країнами стали наслідком дипломатичних зусиль Німеччини, котра розширювала число своїх союзників. Проте навіть за таких обставин спадщина С. Стамболова продовжувала впливати на двосторонні зв'язки, зокрема постійні нагадування прибічниками Д. Петкова про успішне болгарсько-турецьке міждержавне партнерство в епоху правління першого стамболівського уряду дозволяли «петковістам» переконувати громадськість у доцільності співпраці з Портою.

Богдан Затовський

аспірант, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Грецьке населення Османської імперії у висвітленні російських «церковних ведомостей» 1905 – 1908 рр.

У статті на основі публікацій часопису «Церковные ведомости» розглядається церковне і культурне життя грецького населення Османської імперії в 1905 – 1908 рр. Аналізується розвиток грецької духовної та світської освіти. Розглядається діяльність Константинопольської патріархії та її значення в збереженні грецької національної самобутності. Висвітлюється становище монастирів Афону та особливості релігійної політики турецького уряду. Завдяки аналізу статей часопису було виявлено, що значний внесок у справу збереження грецької культури зробили засновані представниками місцевого грецького населення релігійно-освітні товариства. Звернення до матеріалів журналу дозволило дізнатися, що саме російські читачі дізнавалися про грецьке суспільство та якими були джерела інформації про життя греків в Туреччині. З'ясовано, що журналісти видання були зацікавлені в докладному висвітленні становища греків, що проживали в Османській імперії.

В'ячеслав Мартинов

аспірант, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Зовнішня політика Болгарії у 1908–1914 рр. в оцінці російської публіцистики

У статті розглядається висвітлення російськими журналами зовнішньої політики Болгарії у 1908 – 1914 рр. Разом з пресою аналітика

авторів статей цих «товстих» журналів формувала погляди російського суспільства на різні зарубіжні події, міжнародні відносини та зовнішню політику окремих держав. У статті задіяні матеріали російських часописів «Вестник Европы», «Русское богатство», «Русская мысль», «Запросы жизни», «Нива», «Московский еженедельник» і «Разведчик». Однією з цілей статті є реконструкція історичної атмосфери того часу та ставлення провідних російських періодичних видань до поточних подій. Визначено основні напрямки політики Болгарського царства у 1908 – 1914 рр. Також у центрі уваги перебували великі держави початку ХХ століття – Німецька, Австро-Угорська, Російська та Османська імперії, Французька Республіка, Сполучене Королівство Великої Британії та Ірландії.

На сторінках російських журналів відображалися відносини між великими державами та балканськими країнами. Проаналізовано предмет і зміст статей, ставлення аналітиків журналів до міжнародних подій та конфліктів. Основна увага приділяється відображенню на сторінках російських періодичних видань зростаючої політичної напруженості на Балканському півострові. Усі без винятку аналітики відзначали збільшення кількості протиріч у зовнішній політиці Болгарії. Узагальнюючи аналіз публікацій російських часописів, можна відзначити, що їхній тон про події 1908 – 1914 рр. не надто, але, меншез тим, відрізнявся. Загальним у всіх без винятку журналістів було те, що вони дивилися в майбутнє без оптимізму. Неминуче передчуття війни, фундаментальна непослідовність, невідповідність подій, надмірне громадське напруження – це та ментальна атмосфера, в якій жили сучасники.

Наталія Самойленко

кандидат історичних наук, Всеукраїнська Асамблея болгар України

Причорномор'я та Балкани на сторінках «Вестника Европы»

Доповідь присвячується періоду 1912–1913 рр. Хронологічно це переддень та період Балканських воєн. Матеріали часопису надають можливість простежити, які відомості проникали в інформаційне середовище Російської імперії та як вони впливали на формування громадської думки. Вони представляють інтерес з точки зору вивчення особливостей та становлення географічних образів засобами журналістики. Формування образу регіонів відбувалося разом та у декількох напрямках (мандри, етнографія, огляді подій, кореспонденції про хід бойових дій) та поєднувалося з популярними серед громадськості та політиків апеляціями до релігійної та етнічної ідентичності слов'янських народів. Розуміння

конструктів «Причорномор'я» та «Балкани» на сторінках часопису дещо відрізнялося від їх геополітичного та географічного тлумачення.

Нікіта Гусєв

кандидат історичних наук, науковий співробітник, Інститут слов'янознавства РАН, Росія

**Капітан Самосєєв - доброволець в болгарській армії, автор невідомого
нарису про Болгарію під час Балканських воєн.**

Доповідь присвячена уродженцю Херсонської губернії офіцеру російської армії Н. К. Самосєєву, який під час Першої балканської війни відправився добровольцем у болгарську армію. По поверненню Самосєєв написав нарис збройних сил Болгарії, в якому склав детальну картину побаченого ним, продемонструвавши переваги і недоліки як армії в цілому, так і солдатів зокрема. Однак його рукопис залишилася неопублікованим, оскільки Самосєєв доводив важливість залучення Болгарії на бік Росії в майбутній європейській війні. У доповіді аналізується нарис, співставляється інформація з синхронними джерелами, відновлюється біографія Самосєєва до і після поїздки на Балкани.

СЕКЦІЯ V
«КОРОТКЕ» ХХ СТОЛІТТЯ: ЗМІНА ГЕОПОЛІТИЧНОЇ
ПАРАДИГМИ ТА МІЖДЕРЖАВНІ ВІДНОСИНИ У
ЧОРНОМОРСЬКОМУ РЕГІОНІ УПРОДОВЖ 1914–1991 РР.

22 листопада, четвер, 14.00–18. 00
Кирило-Мефодіївський центр ЦНБ
(аудиторія VII-49 Головного корпусу університету)

Модератори: Даніел Вачков, д-р, доц;
Ігор Срібняк, д. іст. н., проф.

Майя Лисенко
кандидат історичних наук, доцент, Харківський національний університет
міського господарства імені О. М. Бекетова

Імператорське сільськогосподарське товариство Півдня Росії: допомога
державі та армії (1914-1919 рр.)

Імператорське товариство сільського господарства Півдня Росії (Одеса) – одне з найстаріших в Російській імперії (далі ІТСГПР). Протягом свого існування (1828-1921 рр.) воно проводило різнопланову діяльність. Важливою сферою співробітництва держави і громадської організації стали поставки в армію. Тривалий час інтендантська служба користувалася допомогою сільськогосподарського товариства. Поставки включали продукти харчування, фураж, сіно тощо. Співпраця була взаємовигідною. ІТСГПР, на відміну від посередників, продавало державі якісні та недорогі товари.

З початком Першої світової війни постачання армії стало одною з головних функцій Міністерства землеробства, якому підпорядковувалося дане товариство. ІТСГПР налагодило поставки необхідних товарів не тільки з регіону, а й з інших українських губерній. У перші роки війни вони розповсюджувалися і на союзників Росії (передусім Сербію). Одеський міжнародний порт використовувався як стратегічний об'єкт. З часом умови продажу сільськогосподарських товарів у краї погіршилися. Аграрне товариство вело закупівлю по твердих цінах, хоча вони постійно росли. ІТСГПР майже не отримувало прибутку. Члени сільськогосподарської організації сподівалися, що після закінчення війни держава не забуде їх лояльності. Ситуація склалася по-іншому. Однак досвід такої співпраці мав позитивне значення.

Ігор Срібняк

доктор історичних наук, професор, Київський університет імені Бориса Грінченка

**Українські політичні організації та дипломатичні представництва в
справах захисту полонених та інтернованих українців на теренах
Османської імперії (1914–1921 рр.)**

Військове зіткнення держав Почв'рного союзу з Антантою, на боці якої виступила й Росія, витворило для України цілком нові політичні можливості для активізації боротьби за відновлення української державності, даючи можливість привернути до цих питань увагу широких кіл європейської громадськості та тісно пов'язати їх з міжнародною політикою. Кінцева поразка Російської імперії, на думку українських діячів різного політичного спрямування, давала реальний шанс для національного самовизначення України та повної її самореалізації.

Наслідком цих сподівань стало створення на початку серпня 1914 р. у Львові Союзу визволення України (СВУ), який перебрав на себе репрезентацію інтересів українців-наддніпрянців на теренах Центральних держав та Османської імперії. З цією метою Союз заснував восени 1914 р. своє представництво у Стамбулі, вдавшись до проведення цілого комплексу заходів, що мали на меті здобуття підтримки з боку младотурків політичних прагнень українського народу та визнання османами незалежної української держави. Зокрема, СВУ намагався скупчити полонених вояків-українців царської армії в окремому таборі та організувати в їх середовищі планомірну роботу національно-патріотичного змісту. І хоча поява членів СВУ в Туреччині, їх контакти з місцевими чиновниками та офіцерами стали одним з прикладів турецько-української співпраці, ускладнення ситуації на фронті не дозволило реалізувати ці плани.

У 1918-1921 рр. опіку полонених та інтернованих вояків-українців у Туреччині перебрали на себе українські дипломатичні представництва, що були акредитовані в країні. Їм надавалась консульська допомога, а також забезпечувався колективний та індивідуальний їх виїзд до України – у сподіванні на те, що цей контингент вояків-українців братиме діяльну участь в збройній боротьбі з більшовизмом.

Стефан Мінков

*доктор, доцент, Шуменський університет імені єпископа
Константина Преславського, Болгарія*

Чорноморські військові бази Антанти 1918–1920 рр.: геополітичні проєкції нового статус-кво

Після виходу Болгарії та Османської імперії з Першої світової війни уздовж Чорноморського узбережжя обох держав створюються військові бази, які розширюються до території Румунії. Найбільші з них розташовувались у Стамбулі, Варні та Констанці. З початком інтервенції Антанти проти нової більшовицької влади подібні бази створюються й на території України. З їх допомогою держави Антанти реалізують свої початкові цілі, але поступово вони стають своєрідним фопостом для просування геополітичних інтересів в Чорноморському регіоні й забезпечення нового статус-кво.

Кожна держава Антанти має власні інтереси в районі Чорного моря, на територіях Російської та Османської імперій, що розпадалися. Якщо Франція формує свою нову «континентальну» політику, Велика Британія віддає пріоритет захисту своїх морських інтересів, прагнучи впливати в регіонах, що належать до «відкритих» морів. Антибільшовицька платформа їх об'єднує в політичних і військових діях у Північному Причорномор'ї та на Кавказі, але щодо Османської імперії, дві великі сили мають різні й значною мірою протилежні візії.

Чорноморські бази виконували функції військово-морських точок з явно вираженою функцією забезпечення господарчого і політичного проникнення у Східну Європу та на Близький Схід. Вони були частиною однієї мережі без Антанти, утворених на останньому етапі Першої світової війни, й продовжували функціонувати (принаймні частина з них) до мирного врегулювання після війни й формування повоєнного статус-кво на Паризькій конференції.

В'ячеслав Потоцький

*кандидат історичних наук, доцент, Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна*

Функціонування одеського порту за перебування міста під денікінською владою (серпень 1919 – лютий 1920 р.)

У доповіді будуть розглянуті проблеми, пов'язані з налагодженням білогвардійською владою роботи головних об'єктів міської інфраструктури

Одеси і, в першу чергу, її морського порту. Для денікінців цей найкрупніший на Чорному морі порт мав особливе значення. Починаючи із захоплення білими Одеси завдяки вдало проведеній десантній операції і закінчуючи їх евакуації морем, порт лишився для них головною брамою Південної Пальміри. До того ж, саме через одеський порт проходила головна транспортна артерія, що зв'язувала головні центри білого Півдня: Одесу та Крим. Завдяки роботі, в тому числі й порту, новій владі вдавалося підтримувати контакти з Херсоном, Миколаєвом і Приазов'єм. Відновлення Одеського пароплавства дуже сприяло таким зв'язкам. Одеський порт за цей час неодноразово приймав човни невеликого за розмірами Чорноморського флоту білої армії, а також окремі бойові човни їх союзників: англійців, французів, італійців. У часи денікінської реставрації дореволюційного режиму одеський порт знову став одним із головних осередків міського життя. Він виконував торгівельні і військові функції, всіляко сприяв комунікації білого Півдня з іншим світом, а також відігравав важливу роль у забезпеченні найбільшого міста тогочасної України необхідними товарами.

Ольга Рябченко

доктор історичних наук, професор, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

«На курорт мимоволі я потрапив в Галліполі»: воєнне студентство на шляху до еміграції (1920-1921 рр.)

Доповідь присвячена студентам, які перебували у складі Добровольчої армії і наприкінці 1920 р. вимушені були залишити батьківщину, емігрувавши до Туреччини. На прикладі реконструкції долі конкретних молодих людей розкриваються проблеми, пов'язані з евакуацією з Криму та під час подорожі до місця дислокації армії Врангеля на півострові Галліполі. Для аналізу використані его-документи: біографії, анкетні дані, щоденники, спогади та мемуарні повісті 1920-х рр. Крім того, аналізуються повсякденні практики і культурне життя молоді в галліполійському таборі.

Дмитро Бондаренко

науковий співробітник, Інститут стратегічних досліджень та прогнозів трансатлантичних процесів

Румунія як щит проти більшовицької експансії на Балкани у 1918-1920 та 1939–1941 роках

З 26 січня 1918 року Королівство Румунія знаходилася в стані війни з більшовицькою Росією. Брест-Литовська мирна угода 3 березня 1918 року на деякий час перервала експансію більшовизму в Східній Європі. Румунію відділяла від радянської Росії Українська Держава.

Проте ситуація радикально змінилася після поразки Німеччини в Першій Світовій війні та розпаду Австро-Угорщини: навесні 1919 року Румунія вимушена була вести війну проти більшовизму вже на два фронти: російський та угорський. Організувавши оборону на Дністрі, румунська армія зосередила основні сили проти радянської Угорщини та вже 6 серпня оволоділа Будапештом. Радянську республіку в Угорщині було ліквідовано і відновлено монархію.

Якщо мирні угоди між радянською Росією та Фінляндією і між радянською Росією та Естонією було підписано в Тарту, то з Румунією радянська Росія відмовилася підписувати мирний договір. Таким чином, Румунія залишалася об'єктом більшовицької агресії в міжвоєнний період.

Румунія та Фінляндія являли собою фланги «Санітарного кордону» та щити Балкан і Скандинавії від більшовицької експансії. Радянське керівництво намагалось захопити їх та включити до складу СРСР. Для цього було створено штучні радянські республіки: Карельську та Молдавську.

З початком Другої Світової війни Фінляндія та Румунія стали об'єктами радянської агресії. Але якщо Фінляндія вчинила супротив під час Зимової війни 1939-1940 рр., й тим самим зберегла свою незалежність, втративши частину території, то Румунія вимушена була поступитися значною частини своєї території без війни. Фактично радянська експансія підштовхнула ці країни до союзу з Німеччиною.

Задля анексії Бессарабії СРСР перекинув до румунського кордону найбільш боєздатні частини Ленінградського військового округу, що мали досвід Зимової війни. Під час радянсько-німецьких переговорів в Берліні в листопаді 1940 року радянська сторона намагалась включити в сферу своїх інтересів Румунію, Болгарію та Туреччину. СРСР готувався до нової війни, причому головний удар передбачалось нанести по Румунії та далі на Балкани: Болгарії, Югославії, Туреччині (Босфор і Дарданелли). Саме цим

можна пояснити, що під час нападу Німеччини на СРСР найбільш потужне угруповання радянських військ було розташоване на румунському кордоні.

Таким чином, Румунія була щитом Балкан проти більшовицької експансії як наприкінці Першої Світової війни, так і напочатку Другої Світової війни.

Володимир Турков

кандидат історичних наук, доцент, Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка

Впровадження нової економічної політики у болгарських селах Північного Причорномор'я (1921–1928 рр.)

Впровадження нової економічної політики більшовицькою владою радикальним чином позначилася на соціально-економічному становищі болгарського селянства, що проживало на території Північного Причорномор'я. Ще 28 лютого 1921 р. Пленум ЦК КП(б)У, а 2 березня 1921 р. V Всеукраїнський з'їзд Рад постановили на 9 років закріпити землю за селянами у районах, де були вилучені залишки землі у заможних селян і розподілені землі, які по різних причинах були виведені із сільськогосподарського обігу, а також виділені угіддя для радгоспів, цукрових заводів, установ та створені волосні запасні земельні фонди. 27 травня 1922 р. ВУЦВК прийняв «Основний закон про трудове землекористування», де були визначені найвагоміші правові норми, що забезпечували сталість селянського землекористування. У цей період в середовищі болгарського селянства активно розвивається кооперативний рух, активізується діяльність Комітетів незаможних селян, профспілки сільськогосподарських робітників, товариств по сумісному обробітку землі, сільськогосподарських артільей. Все це сприяло економічному піднесенню болгарських селянських господарств на Півдні України та у Криму.

Тетяна Шевчук

кандидат філософських наук, старший науковий співробітник, Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М. Т. Рильського НАН України

«Думи про море» у виданні Катерини Грушевської 1927 р. в контексті концептуалізації історії Півдня України у 20-30-х рр. XX ст.

Стаття Михайла Грушевського «Степ і Море в історії України. Кілька слів щодо пляну і перспектив» (1930) порушила важливі проблеми

територіальної історії України, а також культурних взаємовпливів Сходу і Заходу. На спеціальне дослідження, на думку М. Грушевського, заслуговують Донецький басейн і Крим, а також значення Моря в історії України. Актуально звучать і заклики М. Грушевського до усвідомлення культурних та історичних подій, що відбувалися в Полудневій (Степовій) Україні, оскільки протягом тривалого часу «Новоросія» і «Україна» мислилися як окремі поняття, не зв'язані органічно.

Погляди М. Грушевського стали тим фундаментом, на якому базувалися дослідження народних дум Катериною Грушевською, котра в першій книзі корпусу «Українські народні думи» (1927) виокремила специфічну класифікаційну групу – думи про море. У студії «Дума про пригоду на морі Поповича. Причинок до дослідження звичаїв, зв'язаних з подорожуванням» («Первісне громадянство та його пережитки на Україні», 1926, кн. 1–2). К. Грушевська розмірковує про значення моря в житті українців, називаючи думу про Олексія Поповича «моряцьким твором» з викристалізованою народною етикою виїзду в море козаків. Ця етика була не загальною і не церковною, бо йдеться про мореплавців як окремий культурно-історичний тип. Українські думи про море К. Грушевська розглянула в контексті фольклору інших «моряцьких народів» – шведських балад, шотландських балад про Патріка Спенса та південноарабських казок.

Grzegorz Skrukwa

Doctor of Philosophy, Assistant Professor, Adam Mickiewicz University in Poznań

The aliens, the predecessors or the ancestors? Iranian and Turkic peoples of the North Pontic region in the contemporary Ukrainian perspective

The paper examines if and how the Ukrainian historiography treats of the pre-modern inhabitants of the North Pontic region Black Sea Coast (the contemporary Southern Ukraine). Perceiving the non-Slavic peoples of this region, belonging mostly to the Iranian language group and Turkic language family evolved in the 20th Century. Initially, they were mostly marginalized or described as enemies of Slavic people. There were also attempts to find a Slavic element between Scythians. Some Ukrainian dissident historians working in the Soviet Ukraine, Mykhailo Braychevskiyi, Viktor Petrov and Borys Mozolevskiyi, prepared a conceptual basis for perceiving Scythia as civilizational prototype of Ukraine. Later, Omelian Pritsak and Yaroslav Dashkevych formulated the theories, which shifted the paradigm of Ukraine's history from ethnic to civic and territorial. The contemporary Ukraine, shaped as state of civic nation with an European orientation, is constructing also the new legitimation of its presence at Black Sea.

In consequence, the historical non-Ukrainian ethnic groups inhabiting the Black Sea Lands in the past are being included into the narration on history of Ukraine.

Дмитро Гордієнко

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України

Микола Аркас-Молодший та його дослідження історії Північного Чорномор'я

Микола Миколайович Аркас-Молодший (1898–1980) – онук відомого громадського діяча та історика, автора популярної «Історії України-Руси» М. Аркаса (1852–1909) все ще залишається майже невідомим в Україні, навіть вузькому колу фахівців. Як учасник Української революції (1917–1923 рр.), боєць Армії УНР, 1919 р., по воєнній поразці України, М. Аркас виїхав в еміграцію, де закінчив Український вільний університет у Празі, а 1926 р. захистив докторат з античної культури. З 1958 р. мешкав у США. М. Аркас-Молодший є автором першого в українській літературі повного перекладу “Іліади” Гомера, підготував іменний та географічний словники до цього перекладу (все ще не опублікований). Для української ж історіографії особливе значення має дослідження М. Аркаса “Історія Північної Чорноморщини з діб прадавніх і до часів козаччини” з окремими екскурсами в історію Литви, Польщі, Росії. Перша частина дослідження, доведена до утворення Київської держави, була опублікована в Торонто 1969 року, друга частина залишається неопублікованою. Як зазначав редактор першої частини Є. Маланюк, ця праця М. Аркаса є “першою в нашій історіографії, та й в літературі взагалі, в цілості присвячена геокультурній основі нашої Батьківщини – Причорномор'ю”. З точки зору української історіографії вона залишається єдиним дослідженням, що подає давню історію України в цілісності її території. Таким чином, творчий доробок М. Аркаса-Молодшого заслуговує на дослідження та інтеграцію в український історіографічний процес.

Роман Казанков

кандидат історичних наук, старший викладач, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

**Чорноморський регіон у радянських шкільних підручниках з історії:
особливості інтерпретації**

Доповідь присвячена малодослідженій проблематиці формування образу Чорноморського регіону в радянській історіографії та відображенні основних концептуальних засад уявлення регіону на рівні шкільної літератури. На основі аналізу підручників 50 – 80-х рр. ХХ ст. виокремлюються характерні риси трактування причорноморських земель (заселення, роль козацтва, економічний чинник), просторова локалізація регіону й акцентується увага на варіативності застосування термінології. Визначається місце чорноморської проблематики серед наукових досліджень радянських істориків. Доводиться думка про перебування Чорноморського регіону на маргінесі зацікавлень та репрезентацій на сторінках шкільних підручників у порівнянні з іншими українськими регіонами.

Daniel Vatchkov

Doctor, Associate Professor, Director, Institute of Historical Research BAN, Bulgaria

**Unresolved projects for economic integration of the Black Sea region in the
XX th century**

At the very end of World War I the idea for a big “Eastern federation”, one to encompass on a large scale the countries of the Black sea region, became popular amongst the intellectual elite in Bulgaria. Expectations were that such federal union might solve political and economic problems that were been faced by this part of Europe. However, the Russian Civil War and the Versailles treaties system divided the countries in the region and made ideas for their economic integration impossible. In the period of the Great Economic Crisis of 1929-1933, new attempts for economic rapprochement were made, at least on behalf of some of the Black sea countries. Economic protectionism and the insurmountable political differences between the countries countermined such efforts. After World War II, owing to the COMECON, new possibilities for economic integration became available. The purely administrative and planned approach in the economic relations and the strong political domination of the USSR did not allow for available opportunities for developing common economic zones in the region to be

utilized in practice. To sum it up, all attempts for initiating economic integration of the Black sea countries failed chiefly due to political reasons.

Олександр Ганчев

кандидат історичних наук, доцент, Одеська національна академія зв'язку імені О. С. Попова

Контент-аналітичне дослідження господарських книг болгарських сіл Буджака середини ХХ ст.

Серед усієї сукупності масових джерел з соціальної історії сільських поселень ХХ століття виділяється такий унікальний документ, як «Погосподарські книги сілрад». Унікальність цього джерела полягає в тому, що він позбавлений суб'єктивних оцінок, коментарів, містить великий обсяг даних, які можна ефективно обробити і проаналізувати лише за допомогою кількісних методів.

Застосування методу контент-аналізу та його узагальнення, обробка даних за допомогою статистичного пакета IBM SPSS дозволило значно підвищити інформаційну віддачу джерела. Однією з причин використання кількісних методів є присутність в джерелі як відкритої, так і прихованої (структурної) інформації (типологізація, угруповання одиниць спостереження, динаміка соціально-демографічної структури сільського населення тощо), закладеної в історичному джерелі.

Для того, щоб проаналізувати зміст «Погосподарських книг» в пакеті SPSS його піддали процедурі формалізації і кодування. При формалізації весь текст джерела структурували, виділяючи одиниці аналізу – окреме домогосподарство (двір) і набір змінних – ознак, що характеризують досліджувані властивості одиниці аналізу: склад, структура, тип сім'ї, статево-віковий, національний склад членів родини, рівень освіти і т. д.

Наталія Аксьонова

кандидат історичних наук, доцент, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Етнічні групи Буджака та їхнє ставлення до української державності (до і після 1991 року)

Актуальність цього дослідження зумовлюється проблемами поліетнічного регіону Буджака в складі України з 1991 р. Розглядається сучасна пропаганда проектів «самостійності/самодостатності» регіону із подальшим надання статусу автономії чи створення псевдореспубліки. Також розглядаються плани можливих претензій на ці землі сусідніх держав, за

аналогією воєнного втручання у Придністров'я саме через роздмухування міжетнічних конфліктів на території Буджака.

Метою дослідження є вивчення стану інкорпорації етнічних менших регіону в українську націю. Головним завданням є дослідження взаємодії української держави з етнічними групами Буджаку. Розглядається діяльність культурних інституцій етнічних груп. Характеризуються сучасний стан етнічних груп краю: самоідентифікація, демографія, освіта. Дискутується питання (не)потрібності надання автономії краю.

Сергій Пачев

кандидат історичних наук, доцент, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького

Тема українсько-болгарських історичних зв'язків у вітчизняній історіографії 60-80-х років ХХ ст.

Україна та Болгарія – чорноморські країни, які пов'язані тісними історичними зв'язками. Серед вітчизняних істориків, що присвятили свої праці комплексному вивченню цих зв'язків, у першу чергу, слід згадати П. С. Соханя (монографія "Очерки истории украинско-болгарских связей" та інші праці). Низка вчених досліджували окремі аспекти або періоди: В. Н. Жук – 1860–70-ті рр., Т. С. Полещук – 1878–1914 рр., В. В. Павленко – 1920-30-ті рр. М.Г. Станчев дослідив українсько-болгарське молодіжне співробітництво у 1959-1971 рр. В. Н. Жук та М. С. Кушнір висвітлили зв'язки України та Болгарії у регіональному розрізі – на прикладі Полтавщини.

Українсько-болгарські взаємини у широкому контексті радянсько-болгарської співпраці досліджували Л. О. Пашковський, К. П. Бахмат, В. В. Бойко, Н. В. Мухіна, С. Ю. Страшнюк, Н. І. Самойленко, Е. М. Міщенко, А. І. Тумаков, М. І. Туривенко, М. Д. Дихан та інші. Низка праць була присвячена вивченню українсько-болгарського співробітництва у контексті зв'язків УРСР із «соціалістичними країнами» (М. В. Знаменська та інші).

Отже, вивчення українсько-болгарських історичних зв'язків у 60-80-ті роки ХХ ст. було одним з пріоритетних напрямків вітчизняної історичної болгаристики.

СЕКЦІЯ VI
ОЧЕС ТА РЕГІОНАЛЬНА ПІДСИСТЕМА МІЖНАРОДНИХ
ВІДНОСИН В УМОВАХ ЕРОЗІЇ ТА КРАХУ ЯЛТИНСЬКО-
ПОТСДАМСЬКОГО ПОРЯДКУ

22 листопада, четвер, 14 00–18. 00

Конференц-зала екологічного факультету
(Аудиторія IV-82 Північного корпусу)

Модератори: Теофіл Рендюк, д. іст. н., проф., Надзвичайний та Повноважний Посол; Михайло Станчев, д. іст. н., проф., Іноземний член БАН

Олександр Романюк

доктор політичних наук, професор, Харківська державна академія культури

Розвиток геополітичної ситуації в Причорномор'ї
після 1991 року Резюме

Метою доповіді є визначення основних тенденцій розвитку геополітичної ситуації в причорноморському регіоні після розпаду СРСР та пояснення їх причини. До основних тенденцій належать:

- істотні зміни співвідношення сил в басейні Чорного моря внаслідок загибелі комуністичної системи, розпуску Варшавського договору, розпаду СРСР, вступу Болгарії та Румунії до НАТО;
- намагання Росії залишити за собою контроль за причорноморським простором, що спричинило появу самопроголошених державних утворень у Придністров'ї, Абхазії, Південній Осетії;
- прямі військові агресії проти Грузії та України, наслідком чого стало встановлення повного військово-політичного контролю над Абхазією і Південною Осетією, анексія Криму й напівблокада Азовського моря;
- послаблення військового потенціалу Туреччини внаслідок приходу до влади ісламістів, розколу офіцерського корпусу та масових репресій в армії.

У доповіді наголошується, що сьогодні Причорномор'я стало одним з найнебезпечніших регіонів світу, який несе в собі загрозу початку нової світової війни.

Димитар Сімеонов

доктор, доцент, Великотирновський університет імені Святих Кирила та Мефодія, Болгарія

Соціогеографічні виміри членства Болгарії в Організації Чорноморського Економічного Співробітництва

Існують різні визначення про межі Чорноморського регіону(ЧР). Цей факт є показовим для негомогенності регіону з огляду на історичні, етнічні, геополітичні та економічні чинники, котрі сприяють або перешкоджають регіональному співробітництву.

Розкриття сучасних соціогеографічних вимірів членства Болгарії в ОЧЕС є науковим викликом. У цьому сенсі дослідження базується на широкому масиві актуальних статистичних даних, які є ключовим елементом при здійсненні порівняльного аналізу окремих національних територій. Власне, аналізуються три провідні векторні напрямки.

Демографічний: з'ясовані загальні та специфічні тенденції геодемографічного становища 12-ти членів.

Господарський: простежений через такі економічні показники, як ВВП, рівень іноземних інвестицій, інфляція, безробіття тощо.

Політично-географічний: Чорноморський регіон є точною перетину інтересів великих світових сил – Росії, Туреччини й, що суттєво, ЄС через країни-члени.

В історичному плані посилений інтерес до ЧР з боку ЄС пов'язаний з приєднанням Болгарії та Румунії, завдяки яким Чорне море перетворилось на зовнішній кордон Євросоюзу. Заснування 2008 року Чорноморської синергії є частиною Європейської політики сусідства (ЄПС). Чорноморська синергія разом зі Східним партнерством (як і Середземноморським) є регіональним виміром ЄПС. Вона включає Росію та Туреччину, але не Білорусь. Синергія прагне вирішувати проблеми, які передбачають регіональні зусилля й співробітництво з прагматичним та проектно-орієнтованим підходом. Вона фокусується головно на практичних проектах у таких сферах, як транспорт, енергетика, довкілля, міграція, боротьба з організованою злочинністю.

Олеся Михайлова

аспірантка кафедри історії та світової політики Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

**Чорноморський регіоналізм:
інтеграційні стратегії Європейського Союзу та Росії**

Геостратегічна значущість Чорноморського басейну обумовлює різноманітність інтеграційних ініціатив і зовнішньополітичних стратегій, які реалізуються у цьому регіоні. Так, Європейський Союз і Російська Федерація є найбільш активними інтеграційними центрами, кожен з яких пропонує країнам Причорномор'я свої програми кооперації. Саме взаємовиключні інтеграційні ініціативи Брюсселя і Москви – Східне Партнерство і Євразійський економічний союз – є найвпливовішими і амбітними проектами, які фрагментують простір їх спільного сусідства. Конкуренції інтеграційних моделей, а також культурне та етнічне розмаїття перетворює Чорноморський регіон на зону зіткнення різних інтересів як внутрішніх, так і зовнішніх гравців, що в свою чергу, підвищує рівень конфліктності.

Незважаючи на те, що Євразійський інтеграційний проект запозичує логіку побудови Європейського проекту, довгострокові і середньострокові підходи, методи та інтеграційний інструментарій, який Брюссель і Москва використовують в процесі залучення країн їх спільного сусідства в свої інтеграційні структури, значно відрізняється. Більш того, Європейський Союз і Росія по-різному оцінюють свою роль в регіоні та майбутній вектор розвитку причорноморських держав. Всі ці фактори вказують на складні політичні реалії в регіоні, при яких відмова від балансування між різними інтеграційними центрами на користь одного може призвести не тільки до політичної кризи, а й до територіальних втрат.

Олександр Бурунов

аспірант кафедри нової та новітньої історії, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

**Геополітичні ініціативи США на Балканах 90-х рр. ХХ ст. у баченні
Генрі Кіссінджера**

Відомий американський вчений та дипломат Г. Кіссінджер в 1990-ті рр. взяв активну участь у дискусіях щодо долі балканських народів після закінчення «холодної війни». Він був прихильником розширення НАТО на Схід. Особливу увагу вчений приділяв доцільності та правомірності дій США і НАТО на території колишньої Югославії. Незважаючи на критику балканської політики адміністрації Б. Клінтона, він все ж схвалив операцію

НАТО на території Сербії. Це рішення Г. Кіссінджер пізніше пояснював тим, що невдача такого заходу у рамках НАТО була б найгіршим результатом у ситуації, яка виникла. Проте він зазначав, що ця операція створила подвійний стандарт та внесла протиріччя у визначення основних правових критеріїв, які б слугували причиною для проведення військових операцій на території суверенних держав.

Марина Бессонова

*кандидат історичних наук, доцент, старший науковий співробітник,
Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України»*

Чорноморський регіон серед зовнішньополітичних інтересів США та Канади (кінець ХХ – початок ХХІ ст.)

Після анексії Криму Чорне море знову потрапило до переліку потенційних гарячих регіонів світу. У зв'язку з актуалізацією важливості цього регіону для трансатлантичної безпеки позиція таких держав, як США та Канада, стосовно подій та процесів у чорноморських країнах заслуговує на особливу увагу.

Для США Чорне море є транспортним коридором, який обслуговує кільках базових і взаємопов'язаних стратегічних вимірів – таких, як Центральна Азія, Кавказ і Близький Схід. Ключовими питаннями є безпека, контроль політичної ситуації у регіоні, збереження лідерства, енергетичні, торговельні питання тощо.

Для Канади зацікавленість у Чорноморському регіоні визначається можливістю використання участі у місіях НАТО з метою збільшення свого міжнародного авторитету. До того ж, спільними є головні задекларовані пріоритети: територіальна цілісність, демократія, верховенство права, вільна торгівля. Втім, останнім часом у Канаді більш активними стають заклики переорієнтувати фокус із військової участі, зосередивши увагу на дипломатії.

Vladislav Lazarov

Doctor, ass. prof., University of Library Studies and Information Technologies

Security Challenges at the Black Sea Region in the 21st Century

The lifelong geostrategic significance of the Black Sea region is indisputable. It has been an inalienable trade routes factor between Europe and Asia for centuries, as well as a distinct bridgehead for influence in the Middle East. Quite often (as early as imperial times) the Straits connecting the Black Sea with

the Mediterranean Sea cause conflict of interests and clashes between the Great Powers.

The new decade created a new geopolitical reality. The globalization process and the development of the neo-liberal doctrine outlined a new multipolar world with various security risks and threats.

In view of this aspect, the Black Sea region is a classic example of two parallel existing processes. With the attempt to integrate - by establishing regional trans-national institutions - the Organization of the Black Sea Economic Cooperation (BSEC), Black SeaFor, as well as the vigorous opposition to the interests of the global forces and their impact on the behavior of regional players and small countries. (the conflict in Ukraine, Turkish Kurdistan, the so-called "hot spots" - Abkhazia, Ossetia, Transnistria).

The tense geopolitical situation generates a critical mass of negative factors worldwide affecting the state of security in the Black Sea and the adjoining regions as well.

Considering the entangled complexity of countries within and outside the region pursuing their own objectives, the security discussion here should be permanently updated as a set prerequisite.

Bohdan Hrushetskyi

Candidate of Historical Sciences, Leading Expert, Project Supporting the Implementation of the Association Agreement between Ukraine and the EU

Foreign- Policy Strategy of Bulgaria on the Cooperation in the Black Sea Region

The main factors of formation of the Bulgaria's foreign-policy strategy on the cooperation in the Black Sea Region, key stages of its development and the current peculiarities are revealed. The strategy is determined to be developed under the influence of such factors as a military dominance of Turkey and Russia in the region, necessity to have the new sources of hydrocarbons and the routes for their transportation, as well as the Bulgaria's aspirations towards the European integration, for which realization more deep Black Sea Region integration might be dangerous. All this factors stipulated positive but wary Bulgaria's attitude to the cooperation in the region, including such projects as BSEC, BLACKSEAFOR, Black Sea Harmony. In the opinion of the country's leadership, the cooperation should be limited in the humanitarian and infrastructural areas predominantly and should not include more deep integration processes in the political, economic and military spheres.

Яна Волкова

кандидат політичних наук, викладач, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

**Гагаузи як об'єкт діаспоральної політики Болгарії та Туреччини:
порівняльний аналіз зовнішньополітичних підходів**

Глобальні трансформації у сучасному світі, пов'язані з розвитком інформаційних технологій та засобів комунікації, суттєво збільшили арсенал політичних інструментів для реалізації національних інтересів на міжнародній арені. З кожним роком збільшується кількість країн, які активно використовують ресурси своєї діаспори. З точки зору конструктивістського підходу, діаспоральна політика являє собою особливий вид транснаціоналізму, який ініціюється державою та передбачає не тільки різні типи взаємодії зі своєю діаспорою, але й процес її створення. Такий процес створення транснаціональних соціальних мереж та ідентичностей відбувається шляхом розповсюдження символічної влади держави на певну категорію населення за кордоном, яке, зазвичай, визначається державою як *діаспора* чи *споріднені меншини*. Туреччина та Болгарія є яскравими прикладами країн з розвиненою та багатовекторною діаспоральною політикою, яка охоплює різноманітні етнічні групи. Гагаузи, чия ідентичність містить одночасно християнський та тюркський компонент, опинилися на стиці діаспоральних стратегій обох держав. Такий механізм державної влади, як офіційна номінація, відіграє ключову роль у цьому процесі, адже у законодавстві обох країн, офіційній риторичній політичному та науковому дискурсі гагаузи зображуються невід'ємною частиною *діаспори*. Офіційна номінація супроводжується впровадженням національної іконографії шляхом співпраці держави та діаспори в галузі культури та освіти, зокрема організації на території країни мешкання культурних заходів, урочистостей, фестивалів, курсів вивчення мови та історії, стипендій на безкоштовне навчання, тощо. Оскільки в основі діаспоральної політики є відносини влади, то політику Болгарії та Туреччини щодо гагаузького населення Молдови та України слід розглядати як взаємовиключну конкуренцію за політичний вплив.

Aurelian Lavric

PhD, associate professor, senior researcher, Defense and Security Strategic Studies Center of Armed Forces Military Academy "Alexandru cel Bun", Chisinau, Moldova

Republic of Moldova at the frontier of Western and Slavic-Orthodox civilizations

The Black Sea and its extended region is a zone of contact of cultures and civilizations, during all the history. At the present stage, there are three civilizations, which meet at the Black Sea region: Western, Slav-Orthodox and Islamic (the denominations of the civilizations are used according to the Samuel Huntington formulation within its well-known book "The Clash of Civilizations").

Unfortunately, the extended region of Black Sea is characterized by a few unsolved conflicts: Transnistrian conflict in Eastern Moldova, a conflict in Eastern Ukraine (Luhansk and Donetsk regions), conflicts in Abkhazia and South Ossetia – from Georgia and the conflict in Nagorno-Karabakh – from Azerbaijan. This shows that there is a real necessity for a sincere dialogue between all Black Sea riparian countries (nations, cultures) in order to search and find a deep and a comprehensive solution to all the conflicts. It is necessary to establish a regional – Black Sea region – architecture of security. In this context, the Organization of Black Sea Economic Cooperation must be used more efficiently, cooperation targeting also more political field.

In the context of the Black Sea bordering countries – Black Sea extended zone, Moldova represents a unique case. Historically it was at the intersection of interests of Austrian, Russian and Turkish empires, at the frontier of the Western, Slavic-Orthodox and Islamic civilizations. Moldova is a civic nation including a few ethno-linguistic communities, which still have common political, civilization (religious), cultural and other values. Within a common Christian-Orthodox confession, there are a majoritarian population with a neo-Romanic language, a few Slavic cultural (linguistic) communities (Ukrainian, Russian and Bulgarian), and a Turkish-speaking minority (Gagauzian). This makes Moldova a suitable platform for intercultural, inter-civilization and political dialogue of the Black Sea countries.

Вячеслав Ціватий

кандидат історичних наук, доцент, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Грузія як міжнародний гравець у Чорноморському регіоні та поліцентричному світі XXI століття: історико-інституційний, зовнішньополітичний і політико-дипломатичний контексти

Аналізуються історичні інституціональні традиції, зовнішньополітичні процеси та особливості демократичних транзитів у Грузії, які розпочалися у 2004 році після «Революції троянд». Показано стан, модель, особливості, тенденції розвитку демократизаційних процесів та інституцій у Грузії, їх місце серед аналогічних переходів у країнах пострадянського простору.

Станом на сьогодні, Грузія – у ході процесу демократизації – подолала певний відрізок шляху і знаходиться в завершальній фазі перехідного етапу – інституціоналізації політичних інститутів демократії. Подальшому вирішенню проблем консолідації та стабілізації демократичного політичного режиму в Грузії можуть сприяти: досягнення суспільного консенсусу відносно стратегічних пріоритетів розвитку грузинської держави в контексті європейської та євроатлантичної інтеграції, розбудова нормативної бази демократії, вдосконалення повсякденної демократичної практики, приєднання до «політичної» Європи та регіональне лідерство в поліцентричному світі XXI століття.

У зовнішній політиці і дипломатії Грузії Чорноморський регіон у нових геополітичних умовах політичного триріччя 2018–2020 років став сприйматися, у першу чергу, як осередок найважливіших комунікацій. У найближчій перспективі в Грузії є всі передумови, щоб зайняти вагоме місце в числі лідерів Чорноморського регіону або регіонального інтеграційного процесу, стати дієвим міжнародним актором поліцентричного світу XXI століття.

Arkadiusz Modrzejewski

Doctor of political sciences, professor, Department of Political Science, University of Gdansk

Black Sea Region in the Polish political thought

Historiosophical thought of Karol Wojtyła (1920-2005), better known as Pope John Paul II, deserves for an attention because of two reasons, at least. Firstly, because of its originality which I will present pertain to reflection of the

European identity of Ukraine and multi-national heritage of Jagiellonian heritage. Secondly, Karol Wojtyła is one of the most world-wide recognized contemporary thinker originating from Poland, or more regionally, from Central and Eastern Europe. My paper is dedicated to Ukraine seen as a part of the European community and to its European identity in historiosophy of Karol Wojtyła. Europe – in historiosophy of Wojtyła – means both of its parts, i.e. legacy of the Latin West and Byzantine East creating inseparable symbiosis.

Андрій Омельченко

кандидат історичних наук, доцент, Запорізький національний університет

Кінець Ялтинсько-Потсдамської системи та роль ООН у вирішенні сучасних міжнародних конфліктів

Доповідь присвячена зміні ролі Організації Об'єднаних Націй в умовах трансформації системи міжнародних відносин та фактичного відходу від принципів, закладених Ялтинською та Потсдамською конференціями впродовж останнього періоду Другої світової війни. Аналізуються спроби ООН вплинути на конфлікти постбіполярного періоду.

Валенти Балюк

*доктор, професор, Університет імені Марії Кюрі-Склядовської, м. Люблін,
Польща*

Причини та наслідки агресії Росії проти держав Чорноморського регіону у 2008 та 2014 рр.

Відповідно до норм міжнародного права дії Росії проти Грузії (2008) і України (2014) потрібно однозначно кваліфікувати як агресію. Політика Російської Федерації була скерована проти суверенітету та територіальної цілісності колишніх радянських республік як повноправних суб'єктів міжнародного права у визнаних кордонах. Агресивна політика Росії є наслідком її повернення на авторитарний шлях розвитку та до імперської політики минулого. На особливу увагу заслуговує політика Москви у галузі управління конфліктами низької інтенсивності на пострадянському просторі, в яких вона бере участь у подвійному амплуа – сторони конфлікту та посередника.

Безпідставно проводячи «операцію примусу Грузії до миру» у 2008 р., Росія фактично вела проти цієї держави неоголошену війну, спрямовану на реалізацію своїх геополітичних цілей. В процесі створення та підтримки

конфлікту низької інтенсивності на території України у 2014 р. Росія частково використала грузинський досвід.

В результаті військової інтервенції в Грузії та Україні держава агресор (Росія) фактично окупувала Південну Осетію, Абхазію, Крим і частину Донецької та Луганської областей. Лише в Криму відбулася пряма анексія, тоді як у інших випадках мають місце спроби опосередкованої анексії та окупації частини території суміжних країн. У Грузії це проходить під виглядом «незалежних держав», переважна більшість мешканців яких мають російське громадянство. На даному етапі російсько-українського конфлікту Кремль намагається змусити Київ до визнання суб'єктності «ДНР» і «ЛНР».

Асиметрія потенціалів між Росією, з одного боку, і Грузією та Україною, з іншого, не дає останнім змоги самостійно протистояти російській агресії та окупації. Тому дипломатична, юридична, економічна й військова підтримка жертв агресії міжнародною спільнотою на шляху дотримання норм міжнародного права, принципів суверенітету, територіальної цілісності та права на самооборону дуже важлива і потрібна.

Євгенія Горюнова

кандидат історичних наук, доцент, Таврійський університет імені В. І. Вернадського

Геополітичні та геоекономічні зміни в Причорномор'ї після анексії Криму Російською Федерацією

Анексія Криму спричинила масштабні геополітичні зміни в акваторії Чорного та Азовського морів. Російська Федерація (РФ) активно нарощує військовий потенціал в окупованому Криму – кількість військових зростає удвічі, військової техніки – у десятки разів. Після будівництва мосту через Керченську протоку Росія намагається поставити під свій контроль Азовське море, обмежуючи можливості для українського судноплавства.

З іншого боку, анексувавши Крим, РФ захопила українські родовища природного газу, де незаконно його видобуває, що призвело до масштабних економічних втрат для України. За допомогою військових кораблів Росія намагається контролювати ситуацію в морській економічній зоні України, анонсувавши «охорону бурових вишок».

Все це створює дуже небезпечну ситуацію в акваторії Чорного та Азовського морів та потребує колективної адекватної відповіді на дії Росії з боку світової спільноти та чорноморських держав.

Valentina Teosa

Doctor of political sciences, professor, Moldova State University

**Romania and Republic of Moldova:
new priorities and challenges in Black Sea Region**

Black Sea Region Geopolitical Metamorphoses, started after the collapse of the USSR and dramatically continued in XXI century, led to the revision of new regional actors specific interests, as well as actions and strategies. The competition for regional leadership between Russia, Turkey and collective players as EU and NATO changed essential regional configuration and influenced on 6 maritime states of Black Sea region such Russia, Georgia, Turkey, Bulgaria, Romania, Ukraine, and 4 others included by European Commission in this region - Azerbaijan, Armenia, Moldova and Greece policies. The evolution of the interests and strategies of the listed states in the Black Sea region is of undoubted interest for modern political science, since it is of great importance in shaping approaches to the implementation of national or collective political course in this region. The topic of the extended Black Sea region is reflected in the works of many political scientists both from East and from West. Though, fewer studies can be found that explore the new interests and strategies of the Romania and Republic of Moldova in the contemporary geopolitical configuration of Black Sea region.

The Black Sea Region has been asserted as a distinct geopolitical structure in the period following the end of the Cold War following the collapse of the former Soviet empire and the change in strategic options in favor of the Euro-Atlantic integration of the countries of Southeast Europe, the discovery of resources the EU enlargement and the North Atlantic Alliance to the East, the annexation by the Russian Federation of Crimea in 2014 and the conflict in Ukraine, - political events that radically changed the alignment of the forces in the region and the role of its main players in area.

In this context Romanian position was essentially changed: like other regional players, was formulated new geopolitical strategy, reflecting national and corporate interests, goals, tasks in the priorities of its foreign policy in the Black Sea region. At the same time, Romania as a member of NATO is increasingly drawn into the process of militarization of the region, becoming a springboard for NATO's advance to the East. Today is very important to study the place and role of Romania in the Black Sea region as an independent player and as a conductor of the so-called collective (EU, NATO) and extra-regional (US) actors in formulation of Black Sea region agenda on security and conflict solution problems, economic relations ad energy policy, interstate collaboration etc.

At the same time it is important to look for Republic of Moldova situation and perspectives in this region because immediately with the proclamation of its Independence on August 27, 1991, Republic of Moldova has considered the Black Sea as a priority. Later Moldova was one of the countries included in enlarged format of Black Sea region which signed bilateral Agreement with EU regarding European integration, economic cooperation and collaboration in different directions of security agenda. At the beginning of the XXI century, in the conditions of the prefiguration of major systemic earthquakes, Republic of Moldova still remains a border peripheral state, with geopolitical perspectives, but uncertain. It means that were essentially changed national interests and role of the Republic of Moldova in the region from the political, economic, security perspective. For the RM, it is important that the dynamic evolution of the geopolitical events in the Black Sea region has influenced interstate relations and aggravated the situation of the complex military, economic and security environment - no frozen conflict in this area has yet to be solved including Transnistria conflict; remained politically and economically unstable, and most of the political efforts to democratize ex-socialist states in the region face the risk of reversibility after the 2014 events.

Being a small country, Moldova does not dispose of the necessary geopolitical potential of the big actors from its proximity, such as Romania, Ukraine and not at least Russia, therefore Republic of Moldova tries to redefine regional foreign policy according to its European vector of the development. Even though Republic of Moldova does not show prevention to play the role of a secondary leader, as its neighbors Romania, Ukraine or Bulgaria give the impression, Republic of Moldova is caught into the contradictory interests of its neighbors from East and West. For the Republic of Moldova the region of the Black Sea is considered, in this moment, as being a second North Sea, as a hydrocarbons potential, being the most important region from energetic point of view from Europe. From the geopolitical and geo-energetic point of view, the interests of the Republic of Moldova can be found alongside the countries of the EU Eastern Partnership, by the states located in the Black Sea region. The objectives of the Eastern Partnership are also particularly marked by the needs to resolve existent conflicts and to develop political and democratic systems using the potential of Black Sea cooperation and collaboration.

Georgi Tsvetkov

Doctor, assistant professor, G.S.Rakovski National Defense College

The Balkan perspective toward the Black Sea security environment

The security of the Black Sea countries, or at least those who wish to be part of the European political and economic space, is indivisible. They form a community. This concept has even been expanded to reach the ideas of "Intermarium" and even "Trimarium". In other words, a unified understanding of the security of this part of Europe forming the triangle between the Baltic, Black and Adriatic seas and their natural flanks – the Scandinavian Peninsula and the eastern Mediterranean.

But even this conference is proof that the common understanding of the security of the border European countries – to the east and to the southeast - should not be taken for granted. This common understanding must be continually proven and defended.

Within the EU, it is difficult to achieve a truly common understanding of security threats. Some of the countries continue to focus on the South and others on the East without showing enough respect for their allies' concerns. But even within the "Trimarium" we face similar problems.

There is clear evidence of direct intervention by Russia to destabilize individual states in the region. However, the main security concerns of the former Ottoman Empire countries continue to be related to political Islam – migratory flows, terrorism and regional conflicts. For the authors of hybrid information campaigns, it is not difficult to mix the objective facts (the instability in the Middle East) with the historical prejudices and the often-contradictory policy of Turkey.

So instead of having a clear understanding and a single active policy to prevent and manage conflicts on the eastern and southern borders of Europe, EU and NATO countries often prefer the national approach and allow the mistrust between them to grow and grow. A trend that can only be in the interest of powers hostile to the Euro-Atlantic community.

Malgorzata Podolak

Doctor of political science, professor, Maria Curie Skłodowskiej University

Institution of referendum in Black Sea Region – rise or collapse of democracy?

The referendum institution has become a very popular tool in decision-making in Central and Eastern Europe in recent years. It should be noted that in most countries it was relatively rarely used in the years of the communist system.

This was mainly due to the lack of appropriate constitutional and legal solutions as well as the specificity of the previous system. The "new democracies" of Central and Eastern Europe have become an interesting topic in research in political science. One of the methodological reasons is that the political systems in these countries had to start the process of democratization at the same time. The process of building democratic institutions and market economy has begun. Central and Eastern European countries have been the subject of comparative studies, including referendum institutions. The referendum is one of the most popular tools of direct democracy, as citizens thus have the opportunity to participate in the decision-making process. The twentieth century is the time of direct democracy, and therefore the institution of the referendum.

The policy of applying the referendum in the states of Central and Eastern Europe indicates that the use of referenda might be controversial. Referendum helps to build both democratic and non-democratic systems.

The future of referenda in the Black Sea Region states will depend mainly of the role and the will of politicians and the society. The mechanisms to promote referenda should be introduced: the organization of the referendum with the elections, the introduction of the new techniques of voting, e.g. electronic voting, the introduction of legislative changes making the voting obligatory after gaining the proper number of the citizens wishing the referendum to be organized.

Ольга Маклюк

кандидат історичних наук, доцент, Запорізький національний університет

Історична пам'ять: точки дотику та розбіжності у країнах Чорноморського регіону

Зрозуміти і правильно прогнозувати сучасні політичні процеси поза характеристикою політичної міфології неможливо. А прояснення природи та механізмів кореляції політичного міфу та історичної пам'яті є досі відкритим питанням. Історична пам'ять є частиною колективної пам'яті та складним феноменом суспільної свідомості, вплив на яку в умовах інформаційного суспільства значно зріс. Крім того зросла й можливість режисури, в першу чергу з боку держави, процесом управління історичною пам'яттю. Історія показово свідчить, що на етапах політичної трансформації – а саме таку трансформацію переживають Болгарія, Грузія, Румунія, Росія, Туреччина, Україна на початку ХХІ століття – суспільства, як правило, беруть активну участь у процесі міфотворення. З одного боку, йде деміфологізація масової свідомості, з іншого – цілеспрямоване конструювання нових історичних міфів.

На сьогоднішній момент історична пам'ять країн Чорноморського регіону має, як точки дотику, так і розбіжності. Спільним знаменником для пам'яті цих країн виступає «національно орієнтований історичний наратив», а відмінності стосуються значною мірою питання оцінки комуністичної спадщини та проблемних тем «спільних просторів пам'яті».

Вважається, що в модерних суспільствах роль держави є очевидною у формуванні політичних міфів як складових у конструюванні «канону пам'яті». При цьому перевага, як правило, надається моделі «зверху вниз», тобто офіційній версії пам'яті, яка витісняє/пригнічує пам'яті локальних співтовариств (Росія, Туреччина). Однак, створення «канону пам'яті» може проходити і «знизу вгору», коли «пам'ять локальна» впливає на формування наративу пам'яті на національному рівні. У цьому контексті історія Чорноморського регіону має також має приклади (Україна), коли у процесі формування національної ідентичності одні соціальні групи нав'язують іншим політичні міфи. В цьому випадку важливо звернути увагу на питання, як їх можливого прийняття, так і можливого відторгнення.

Світлана Коч

кандидат політичних наук, доцент, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Юлія Узун

кандидат політичних наук, доцент, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Меморіальна політика суміжних держав у Причорноморському регіоні: геополітичні суперечки в епоху пост-правди

Причорноморський регіон протягом століть залишається зоною геополітичного протистояння прикордонних держав: Болгарії, Росії, Румунії, Туреччини, України, Грузії. Вибудовуючи свою геополітичну суб'єктність, кожне з них розглядає Причорномор'я як частину простору націогенезу і політогенезу.

У статті акцентується увага на специфіці Причорномор'я як прикордонного регіону і нових якостях соціального й інформаційного просторів. Так, вихід на політичну арену нових акторів – регіональних спільнот, локальних етнокультурних і діаспорних груп – зумовило співіснування різних версій історичної «правди», політичної доцільності, соціальної справедливості в просторі регіону. Водночас, інформаційний та комунікаційний простір у своїх нових якостях стали ареною для політичних

дій держав, які проводять в регіоні цілеспрямовану культурну та меморіальну політику.

Меморіальні практики, технології пост-правди й інформаційні інтервенції стали складовими національних геополітичних стратегій всіх учасників геополітичної взаємодії в регіоні, де співіснують проекти «Міжмор'я» і «Ханському України», «Великої Румунії» і «Великої Болгарії», «Новоросії» і «Тюркського поясу» тощо.

Регіоналізм в політичних практиках суміжних держав Причорномор'я став проявом різних процесів. В одному випадку – як механізм децентралізації та лібералізації в рамках глобальних інтеграційних тенденцій, а в другому – як практика реалізації постімперських геополітичних ідеологій. У цьому випадку він спрямований на руйнування територіального статус-кво, що відбувається під ширмою відродження нації і справедливості.

Розширення геополітичного контролю з боку регіональних держав над периферійними просторами прикордоння відбувається завдяки: 1) включення прикордонних регіонів в семіотичний простір національних культур; 2) інтерпретації минулого цих територій і подання їх в громадській думці як «втрачених», «окупованих», «історичних» тощо.; 3) захисту прав «етнічних своїх» за межами держави з метою підтримки культури, соціальної системи діаспор і захисту прав співвітчизників; 4) створення спільної транскордонної мережевої системи соціально-культурних інститутів, що працюють під контролем урядових структур.

Polyxeni Papadaki

Doctor, Assistant Professor, Panteion University of Social and Political Sciences

The idea of a Balkan Commonwealth or Confederation: realistic or utopia?

For thousand years the Balkan peninsula has been used as the road connecting Eastern Mediterranean and Europe. It's an area of great strategic, economic and cultural significance and a place of common interests for all the nations living there through centuries.

After their formation as sovereign states (mainly after the collapse of the Ottoman imperium and recently after the disintegration of Yugoslavia), the new Balkan States try to find their geopolitical position on the European (and namely on the South-Eastern European) map.

How could the cooperation among all the Balkan states on a political, economic and strategic base be successful? Could that be under the solid bond of a state union such as a confederation, or under a more loose bond i.e. a commonwealth?

To which point such a union could help these states to face and solve their problems related to economy and development? Could that be a certain way to strengthen democracy and security and consolidate their position in international relations?

КРУГЛИЙ СТІЛ
«ПРОБЛЕМИ РЕГІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ТА ІНТЕГРАЦІЇ В УМОВАХ
ГЛОБАЛІЗАЦІЇ: ВІД КОНЦЕПЦІЇ МІЖМОР'Я ХХ СТ. ДО ПРОЕКТУ
ТРИМОР'Я ХХІ СТ.»

23 листопада, п'ятниця, 14.00–18.00
Конференц-зала Прем'єр-паласу (проспект Незалежності, 2)

Модератори: Анатолій Круглашов, д. політ. н., проф.,
Володимир Кравченко, д. іст. н., проф.

Анатолій Круглашов
доктор політичних наук, професор, Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича

Ідея регіонального співробітництва в Центрально-Східній Європі в
українській суспільно-політичній думці: історичні проекти та їх
актуальне значення

Упродовж ХІХ – ХХ сторіч в Україні активно відбувалося становлення національної суспільно-політичної думки. породжений розвитком процесів формування української нації, а також фундаментальними змінами в Європі та світі, цей процес позначений як пошуком можливостей та засобів здобуття політичної суб'єктності України, її самовизначення, так і розробкою проектів міжнародної співпраці та об'єднання зусиль із тими народами та країнами, в яких провідні українські мислителі бачили природних союзників у боротьбі за реалізацію національних стратегічних інтересів.

Переважаючим з початку ХІХ ст. до приблизно 1880-х рр. були геополітичні проекти, сформовані в річищі ідеалів слов'янського братерства, традиції яких були започатковані масонським рухом в Україні та діяльністю окремих підпільних організацій, за якими закріпилося назва «декабристських». Кульмінацією цього напряму вітчизняної думки можна вважати програмні ідеї Кирило-Мефодіївських братчиків, насамперед М. Костомарова, переважна більшість з яких залишалась їм вірною до кінця. В цьому ж руслі, але вже з суттєвими концептуальними новаціями, працювали діячі громадського руху і провідники народовців в обох частинах тогочасної України. На особливу увагу тут заслуговують ідеї В. Антоновича.

В другій половині ХІХ ст. принципові новації щодо розробок проектів регіонального об'єднання народів Східної Європи знаходимо у творчості М. Драгоманова, який здійснив спершу суттєву ревізію

слов'янської ідеї, а потім запропонував оригінальну концепцію Східноєвропейської федерації та шляхів її створення.

З постанням і зростанням поділу вітчизняної суспільно-політичної думки на федералістський та самостійницький напрями між їх представниками відбувається активна дискусія щодо міста майбутньої України в регіональній та світовій політиці. Тут варто відзначити ідеї та проекти І. Франка, М. Грушевського, Ю. Бачинського та інших діячів, які визначають напрями розвитку вітчизняної політичної думки наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Поруч з уявленнями про необхідність створення сприятливого зовнішнього середовища та різними підходами до його формування, на окрему увагу заслуговує проект Балто-Чорноморського союзу, розроблений Ю. Липою. Водночас слід зауважити часом доволі загальний характер уявлень про регіональну та загальноєвропейську міжнародну співпрацю у накресленнях прихильників федералістського напрямку і брак вироблених проектів конструктивної взаємодії зі східноєвропейськими народами у окремих представників табору прихильників повноцінної державної самостійності України. Ці та інші сюжети будуть проаналізовані під час доповіді і запропоновано визначення окремих актуальних донині складових цих проектів.

Oleksii Polegkyi

Doctor, University of Antwerp

The idea of «Intermarium» in foreign policy discourse of Ukrainian and Polish elites

The ongoing Russian-Ukrainian conflict, deep crisis of EU, and armed conflicts in the EU neighborhood – influences the debate on the future development of Eastern and Central Europe and possibilities of regional collaboration overcoming the EU formal borders. The Russian-Ukrainian conflict and growing tensions in the post-Soviet area has brought back the geopolitical thinking and puts security issues into the center of the world's attentions. All those factors pushed national elites in Poland and Ukraine to look for redefinition of its regional and security cooperation.

The aim of this paper is to examine and compare how the ideas of regional cooperation and the concept of 'Intermarium' is conceptualized in the Polish and Ukrainian political discourses. What is the potential, both ideological and practical, has this idea for political implementation?

The rationalization of the idea of 'Intermarium' as a regional, transnational cooperation project of countries between Baltic and Black seas is based on a perception of threat coming from Russia. 'Intermarium' as a security concept and project of regional cooperation of Central and Eastern European countries can be

analyzed from twofold perspective. First, from the perspective of Russian 'great power' ambitions to control neighboring countries and keep control on its 'sphere of influence'. Second, an attempt of countries bordering Russia, which are afraid aggressive Russian intentions that wants to counteract and defend themselves. The crucial role attributed to the Poland and Ukraine in this project based on the basis of a unique historical experience in the balancing this threat.

Ігор Тодоров

доктор історичних наук, професор, Ужгородський національний університет

Геополітичні проекти Міжмор'я та Тримор'я в контексті російської агресії

Російська агресія проти України порушила правові та безпекові механізми підтримки стабільності й рівноваги. В останній час в суспільно-політичному та науковому дискурсі все частіше згадуються геополітичні концепції Міжмор'я та Тримор'я. На тлі незадоволення політикою ЄС та посилення конфронтації з Росією ця ідея має шанс. Треба лише більше політичної волі, аби змінити правила гри.

У ширшому регіональному контексті особливої актуальності набуває співробітництво на основі поглибленого партнерства центральноєвропейських країн – членів ЄС і НАТО, а також країн-учасниць «Східного партнерства» ЄС. Війна в Україні продемонструвала всьому світові безпорадність ЄС та НАТО, нездатність ООН і ОБСЄ протидіяти викликам часу. «Міжмор'я» може знайти собі союзників – США, Канаду та Велику Британію. За умови, якщо вони будуть зацікавлені у подібній альтернативній силі в Європі, котра буде стримувати Росію.

Przemysław Żurawski vel Grajewski

Doctor of Political Sciences, Professor, University of Lodz

Trimarium Initiative – the 12 EU Eastern Flank Countries Infrastructural Integration

The Trimarium (Three Seas) Initiative started by Poland and Croatia in 2015 is a forum that unites 12 EU member states situated between the Baltic, the Black and the Adriatic Seas. Its aim is to develop the transport and communication as well as gas and oil transit infrastructure in the region. It is not a political/military block so there is no analogy with Intermarium of the interwar period. The group is politically heterogenic and is not formed against anybody. The region historically divided among foreign empires (Russia, Germany, Austro-Hungary and Turkey) has inherited its transport infrastructure shaped according to their interests. The

East-West communication corridors dominate over the poor North-South ones and that imbalance should be overcome in order the European Single Market to be real and not merely declared in the region. Gas and oil transport infrastructure independent from Russian control is another challenge to be met. This is what the TI is designed for.

Sabi Sabev

Doctor, General, Member of the Board, Atlantic Council of Bulgaria

Regional security and defense implications of the B9 and the Three Seas initiatives

The nations of the Bucharest initiative (B9) and the Three Seas Initiative (TSI) overlap as eleven of them are NATO countries, of which nine joined the B9 (Bulgaria, Czech Republic, Estonia, Hungary, Latvia, Lithuania, Poland, Romania, and Slovakia). Austria, Croatia and Slovenia are the other three nations of the TSI, all nations of which are EU member states.

The B9 states, Croatia and Slovenia universally acknowledge NATO as a pillar of European security and they have allied guarantees for their national security and defence.

Proposed by Poland and Romania in Bucharest in November 2015 and launched in 2016, the B9 initiative provides a platform for deepening dialogue and defence cooperation among the participating Allies in order to enhance their specific contributions to the allied security and defence, based on their experience and expertise and on their common security interests, in full compliance with the principles of the solidarity and indivisibility of the security of NATO member states. The B9 ambition is to become the voice of the Eastern Flank NATO nations. Their efforts mostly take two dimensions in which the B9 is focusing its commitment: increasing defence expenditures and technical modernisation/transformation of the national forces.

The the majority of the B9 countries has gradually become the centre of gravity of reassurance and deterrence measures of the Alliance in response to the Russian threat. Key initiatives in the B9 region include multinational battle groups deployed in Poland, Lithuania, Latvia, and Estonia within the Enhanced Forward Presence framework and the Tailored Forward Presence covering the Black Sea region, and a joint NATO effort to reinforce Romanian and Bulgarian air policing. All of the B9 countries except one have benefited also from NATO Force Integration Units (NFIUs), decided at the 2014 Wales summit. All these efforts have been augmented by rotations of U.S. forces, mainly an Armoured Brigade

Combat Team (ABCT) and Combat Aviation Brigade (CAB), to most of the B9 countries.

Three Seas Initiative, was initiated by Croatia and Poland in 2015. The countries in the TSI account for 28 percent of EU territory, and 22 percent of its population but only 10 percent of its gross domestic product. That's why the TSI aims predominantly to boost infrastructural developments, energy security, communication and transportation amongst the twelve nations. Although still not a solid construction, the TSI is a very useful geopolitical idea and should be regarded as a new instrument of European integration.

The EU is still vulnerable to external energy threats, particularly due to the lack of internal interconnection in areas such as the Baltic and Central Europe. The key effort is to strengthen infrastructure networks between the countries of Central Europe in order to enhance the region's prosperity and security. Improving energy security is a key aspect of the initiative as expanding the energy networks across the TSI nations would diversify sources of energy for Central and Eastern European states. The obvious way for the TSI to add value to the regional economic development and security would be to extend its membership to Georgia, Moldova, and Ukraine.

Russia is still considered to be the biggest national security threat for most of the B9 countries. However, the threat perception of Russia is likely to remain a basic difference amongst the nations of B9 and TSI. The partners within the TSI have diverse interests in building unity against Russia.

The TSI has also some security implications. Several important aspects of regional security within TSI could be developed by a more comprehensive regional cooperation between the nations. They could be focused on common hybrid threats and cyber security, building capacity for a better situation awareness and coordinated reaction, as well as trust building for a robust national resilience. The regional defence alliance within the TSI, however, is not feasible until Ukraine, Georgia and Moldova join NATO. The regional defence cooperation amongst the nations, both within the B9 and TSI initiatives, however is needed for strengthening the regional security. The only real moves into the security realm in the region have been the Lithuanian-Polish-Ukrainian joint brigade and some military exercises. The B9 nations could do more in building robust national defence and deterrence capabilities of Ukraine, Georgia and Moldova to reform their armed forces to NATO standards.

Nika Chitadze

Doctor of political sciences, professor, International Black Sea University

Main threats and challenges before the Black Sea Union and Baltic Regions and Perspectives of Interregional cooperation

Despite the fact of the establishment good relations among the countries from Black Sea and Baltic Sea regions, clear example of which is an active support of the Baltic states to support the integration of Georgia and Ukraine to the Euro-Atlantic structures, adoption by EU “Eastern Partnership program” etc. It is necessary to point out the common problems which are existed before the Regions as:

Russian military intervention to Georgia and Ukraine furthermore the problems of oil and gas import – energy dependence mostly on one main source in several of the states of Black Sea and Baltic Sea Region states and following on it, intension of Russia to implement various energy projects - construction of oil and gas pipelines bypassing the territories of Black Sea and Baltic States – (“Blue stream-2” “Northern Gas Pipeline”-2) etc. represent the serious obstacle on the way of interregional cooperation.

Thus, all above-mentioned factors clearly shows that states and society in both regions have many common problems, solution of those are impossible without joint efforts by governments and civil society in all countries of both regions.

Andreas Umland

Doctor, senior researcher Euro-Atlantic Cooperation Institute

Konstantin Fedorenko

junior researcher Euro-Atlantic Cooperation Institute

How to solve Ukraine’s, Moldava’s and Georgia’s security dilemma? The idea of post-Soviet intermarium coalition

For Ukrainians, the idea of Intermarium is primarily related to their national security concerns, as Ukraine struggles to survive in its ongoing hybrid war with Russia. In Kyiv, the Intermarium is seen as complementary, rather than antagonistic, to other integration schemes. Kyiv already has — within the logic of an Intermarium — developed special ties with other Central-East European states, albeit in the loose forms of the Organization for Democracy and Economic Development (known under its acronym GUAM – Georgia, Ukraine, Azerbaijan, Moldova) and the Community of Democratic Choice. Later on, Ukraine started certain military cooperation with Lithuania and Poland, and established a common military brigade with them. Lithuania and Poland have for many years been those countries that Ukrainians, according to polls, favor strongly. These and similar developments are an expression of the sense of common interests, perceptions,

threats, and, partially, even identity among Moscow's former colonies in East-Central Europe. Yet, none of the Intermarium-related projects have yet led to the creation of potent security alliance in Eastern Europe.